

Νικόλαος Ακαμάτης

Ερυθρόμορφη Κεραμική από την Πέλλα

ΤΟ ΤΟΠΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

ISBN 978-960-456-379-1

© Copyright, 2013, Νικόλαος Ακαμάτης
Copyright εικόνων, ΥΠΑΙΘΠΑ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση
Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & ΣΙΑ ΟΕ
18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας
Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr

www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΕΝΩΣΗ ΕΚΔΟΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:
Στοά του Βιβλίου (Πεσμαζόγλου 5), 105 64 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3211.097

ΑΠΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ:
Ασκληπιδίου 60, 114 71 Αθήνα
Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Στους γονείς μου,
στη Στεφανία
και στον Ιωάννη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Κεφάλαιο πρώτο:	
ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ	13
Κεφάλαιο δεύτερο:	
ΣΧΗΜΑΤΑ	19
Α. Λεκανίδες	19
Β. Ασκοί	22
Γ. Πελίκες	25
Δ. Κάλαθος	29
Κεφάλαιο τρίτο:	
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ	31
Α. Προτομές με φρυγικό πύλο	31
Β. Γρυπομαχίες	38
Γ. Γυναικείες προτομές με σάκκο	39
Δ. Σκηνές γυναικείου κόσμου	41
Ε. Παραστάσεις με μορφές και ζώα	49
ΣΤ. Ιματιοφόροι νέοι	49
Ζ. Φυτικά κοσμήματα	51
Κεφάλαιο τέταρτο:	
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	55
Κεφάλαιο πέμπτο:	
ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΟΙ	71
Α. Ζ. της Πέλλας Α	71
Β. Ζ. της Πέλλας Β	76
Γ. Ζ. της Πέλλας Γ	82

Κεφάλαιο έκτο:

ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΜΕ ΑΤΤΙΚΑ

ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ	85
---------------------------	----

Κεφάλαιο έβδομο:

ΧΩΡΟΙ ΑΝΕΥΡΕΣΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΤΟΠΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΠΕΛΛΑΣ	89
------------------------------	----

Α. Πέλλα	89
1. Αγορά	89
2. Περιοχή νέας εισόδου αρχαιολογικού χώρου	92
3. Περιοχή οικοδομικού τετραγώνου IV/2	94
4. Ανατολικό νεκροταφείο	94
5. Διάνοιξη παρακαμπτηρίου οδού αρχαιολογικού χώρου Πέλλας	95
6. Ανάκτορο	96
7. Περιοχή ιερού Δάρρωνος	97
8. Τομή Ο.Υ.Θ.	98
9. Διάφοροι ανασκαφικοί τομείς Πέλλας	98
Β. Τούμπα Παιονίας	
1. Κιβωτιόσχημος τάφος του Β' ταφικού τύμβου	100
Γ. Έδεσσα	
1. Υπόγειος λαξευτός τάφος 8 αγρού Καρτσώλη	100
2. Περιοχή Λόγγου	100

Κεφάλαιο όγδοο:

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	101
--------------------	-----

Κεφάλαιο ένατο:

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	111
-----------------	-----

Α. Λεκανίδες	111
Β. Ασκοί	152
Γ. Πελίκες	158
Δ. Κάλαθος	162
Ε. Λεκανίδες διακοσμημένες με επίθετο χρώμα	162

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ ΠΗΛΟΥ	167
---------------------------------	-----

ΑΓΓΛΙΚΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ	183
------------------------	-----

ΣΧΕΔΙΑ	189
--------------	-----

ΠΙΝΑΚΕΣ	207
---------------	-----

ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ	303
-----------------	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	313
----------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	317
--------------------	-----

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	343
------------------------	-----

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Θέμα της εργασίας αυτής αποτελεί η μελέτη της ερυθρόμορφης κεραμικής ενός άγνωστου μέχρι σήμερα τοπικού εργαστηρίου, που εντοπίστηκε στην Πέλλα και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Στο εργαστήριο αυτό αποδίδονται διακόσια σαράντα πέντε όστρακα, μικρά ή μεγάλα τμήματα ερυθρόμορφων αγγείων και πιθανόν είκοσι τέσσερα τμήματα λεκανίδων διακοσμημένων με επίθετο χρώμα. Για την παραπάνω μελέτη και την κατανόηση της σχέσης της ντόπιας κεραμικής με την αττική ελέγχθηκε το σύνολο της ερυθρόμορφης κεραμικής που βρέθηκε στις ανασκαφές της Πέλλας από το 1957 ως και το 2011, δηλαδή πάνω από δύο χιλιάδες τριακόσια τμήματα ερυθρόμορφων αγγείων. Επίσης, εξετάστηκε ερυθρόμορφη κεραμική και από άλλες περιοχές της Μακεδονίας με στόχο την προσέγγιση του θέματος των εξαγωγών των προϊόντων του τοπικού εργαστηρίου. Η συγκεκριμένη μελέτη αποτέλεσε αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής, η οποία εγκρίθηκε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. το 2011.

Το ζήτημα της εμφάνισης, των συνθηκών λειτουργίας και της διασποράς των προϊόντων των τοπικών εργαστηρίων παραγωγής ερυθρόμορφων αγγείων του 4^{ου} αιώνα π.Χ. έχει απασχολήσει τα τελευταία χρόνια την έρευνα σε συνάρτηση με την εξάπλωση της αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής και την επίδρασή της στα τοπικά εργαστήρια. Αποτέλεσμα υπήρξε η αναγνώριση αρκετών τοπικών εργαστηρίων σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, όπως αυτά της Χαλκιδικής, της «Ομάδας του Αग्रινίου», της Βοιωτίας, της Εύβοιας, της Κορίνθου, της Ήλιδος, της Σπάρτης και της Κρήτης. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι η ερυθρόμορφη κεραμική του 4^{ου} αιώνα π.Χ., τόσο η αττική, όσο και αυτή των τοπικών εργαστηρίων, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς σε σχέση με αυτή του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην πτώση της καλλιτεχνικής ποιότητας και στο περιορισμένο θεματολόγιο της αττικής αγγειογραφίας του 4^{ου} αιώνα π.Χ. σε σχέση με παλιότερες εποχές. Ωστόσο, η συγκεκριμένη περίοδος παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς τα αττικά ερυθρόμορφα αγγεία γνωρίζουν σημαντική διάδοση σε ολόκληρη τη Μεσόγειο και επιδρούν στην τοπική κεραμική παραγωγή προκαλώντας τη δημιουργία πολλών εργαστηρίων.

Το άγνωστο μέχρι σήμερα εργαστήριο που εντοπίστηκε στην Πέλλα αποτελεί το πρώτο που εμφανίζεται στο μακεδονικό βασίλειο και συνδέεται με την ύστερη περίοδο της ερυθρόμορφης παραγωγής στην Αττική, από την οποία και έχει επηρεαστεί σε πολύ μεγάλο βαθμό. Στόχος της εργασίας είναι η κατά το δυνατό ενδελεχής παρουσίαση του υλικού, που περιλαμβάνει την εξέταση των χαρακτηριστικών του εργαστηρίου, των σχημάτων, της εικονογραφίας, της χρονολόγησης, της αναγνώρισης των αγγειογράφων, της σχέσης με αττικά και άλλα τοπικά εργαστήρια, της θέσης εύρεσης των αγγείων και την κατανόηση

του τρόπου λειτουργίας του εργαστηρίου. Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα είναι η ανίχνευση των συνθηκών δημιουργίας του εργαστηρίου και της πιθανότητας η έδρα του να ήταν στην Πέλλα, καθώς δεν έχει εντοπιστεί ακόμη ο χώρος κατασκευής των εξεταζόμενων αγγείων.

Η μελέτη περιλαμβάνει εννιά κεφάλαια. Το πρώτο από αυτά έχει ως στόχο να καταστήσει με συντομία κατανοητά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπικού εργαστηρίου. Στο κεφάλαιο αυτό επισημαίνονται τα χαρακτηριστικά του πηλού και του υαλώματος των αγγείων του τοπικού εργαστηρίου και οι διαφορές των ντόπιων με τα αττικά ερυθρόμορφα αγγεία, ως προς το σχήμα και τη διακόσμησή τους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται τα σχήματα των αγγείων του τοπικού εργαστηρίου. Όπου είναι δυνατό, γίνεται σύγκριση με αττικά παράλληλα, κυρίως από την Πέλλα, αλλά και από άλλες περιοχές και επισημαίνονται ομοιότητες και διαφορές. Ακόμη, επιχειρείται η σύνδεση των αγγείων με συγκεκριμένους κεραμείς.

Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύονται τα εικονογραφικά θέματα. Γίνεται περιγραφή των λεπτομερειών τους και εξετάζεται η σχέση των θεμάτων αυτών με τα αντίστοιχα της αττικής κεραμικής. Σημαντικό τμήμα του κεφαλαίου καταλαμβάνει ακόμη η ερμηνεία των παραστάσεων.

Ακολουθεί το κεφάλαιο της χρονολόγησης της ντόπιας ερυθρόμορφης κεραμικής, που χωρίζεται σε δυο τμήματα. Στο πρώτο τμήμα εξετάζονται τα ανασκαφικά δεδομένα καλά χρονολογημένων συνόλων, στα οποία βρέθηκαν ντόπια ερυθρόμορφα αγγεία και στο δεύτερο αναλύονται τα στοιχεία χρονολόγησης των αττικών αγγείων, που αποτέλεσαν πρότυπο για τα ντόπια.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια αναγνώρισης των αγγειογράφων. Στάθηκε δυνατή η ταύτιση τριών τουλάχιστον αγγειογράφων, το έργο των οποίων εμφανίζει αρκετά κοινά στοιχεία. Οι αγγειογράφοι αυτοί ονομάστηκαν συμβατικά *Ζ. της Πέλλας Α, Β και Γ*, καθώς το έργο τους εντοπίστηκε στην Πέλλα. Επιπλέον, εξετάζεται με λεπτομέρεια το στίλ της ζωγραφικής τους και η επιρροή από την αττική αγγειογραφία.

Στο επόμενο κεφάλαιο επισημαίνεται η σχέση του τοπικού εργαστηρίου με αττικά και άλλα εργαστήρια και οι επιδράσεις που δέχτηκε από αυτά. Εξετάζεται ακόμη η πιθανότητα μαθητείας των ντόπιων αγγειογράφων σε κεραμικά εργαστήρια της Αττικής.

Στο έβδομο κεφάλαιο γίνεται σύντομη αναφορά στις περιοχές, όπου βρέθηκε τοπική ερυθρόμορφη κεραμική. Πρόκειται κυρίως για διάφορους ανασκαφικούς τομείς της Πέλλας, με εξαίρεση τον ταφικό τύμβο β' της Τούμπας Παιονίας και την Έδεσσα, που αποτελούν και τις μοναδικές θέσεις εκτός Πέλλας, στις οποίες εντοπίστηκαν αγγεία του τοπικού εργαστηρίου. Οι ανασκαφικοί τομείς παρατίθενται με βάση την ποσότητα της ντόπιας ερυθρόμορφης κεραμικής που βρέθηκε σε αυτούς. Επιπλέον, γίνεται σύντομη αναφορά στη μέχρι τώρα ανασκαφική έρευνα και ακολουθεί ο συσχετισμός της ερυθρόμορφης κεραμικής με τα ανασκαφικά δεδομένα.

Στο όγδοο κεφάλαιο παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας. Εξετάζεται η πιθανότητα της προέλευσης των αγγείων από την Πέλλα, αναλύονται θέματα που σχετίζονται με την οργάνωση του εργαστηρίου, τους λόγους ανάπτυξής του, τη σχέση του με τα κεραμικά εργαστήρια της Αττικής και του υπόλοιπου ελλαδικού χώρου, το ρόλο του στην οικονομία της αρχαίας πόλης και, τέλος, αναφέρεται το ιστορικό πλαίσιο ανάπτυξής του.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζεται το υλικό μέσω του καταλόγου. Για την καλύτερη ταξινόμησή του γίνεται διαχωρισμός των αγγείων κατά σχήμα με τη συντομογραφία **λεκ** για τις λεκανίδες, **ασκ** για τους ασκούς, **πελ** για τις πελίκες, **καλ** για τον κάλαθο και **λεκ επ** για τις διακοσμημένες με επίθετο χρώμα λεκανίδες. Αγγεία του ίδιου σχήματος

παρατίθενται κατά αύξοντα αριθμό με βάση το εικονογραφικό τους θέμα, την κατάσταση διατήρησης και τον αγγειογράφο, στον οποίο αποδίδονται. Ακολουθεί η παράθεση του αριθμού εισαγωγής στα βιβλία καταγραφής, των χαρακτηριστικών του πηλού, της ημερομηνίας και του χώρου προέλευσης και, τέλος, δίνεται η περιγραφή του αντικειμένου και η απόδοση σε συγκεκριμένο αγγειογράφο, όπου αυτό είναι δυνατό. Μικρός αριθμός οστράκων (Λεκ 7α, 42α, 93α, 99α, 124α, 160α, 195α και Λεκ επ 10α) εντοπίστηκαν μετά τη συγγραφή του καταλόγου και προστέθηκαν, τόσο στον κατάλογο, όσο και στα υπόλοιπα κεφάλαια, με το συνοδευτικό γράμμα α δίπλα στην αρίθμηση τους.

Για την εκπόνηση αυτής της μελέτης οφείλω θερμές ευχαριστίες στην επίτιμη προϊσταμένη της ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α. κ. Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη για την παραχώρηση υλικού από διάφορους ανασκαφικούς τομείς της Πέλλας, στον καθηγητή κ. Ιωάννη Ακαμάτη για τη δυνατότητα μελέτης υλικού από την ανασκαφή του Α.Π.Θ. στην Αγορά της Πέλλας, στον προϊστάμενο της ΚΘ' Ε.Π.Κ.Α. κ. Παύλο Χρυσοστόμου και στους αρχαιολόγους κ. Αναστασία Χρυσοστόμου και Θώμη Σαββοπούλου για την παραχώρηση υλικού από το Ανάκτορο της Πέλλας, την Έδεσσα και την Τούμπα Παιονίας αντίστοιχα. Τον επιβλέποντα καθηγητή της διατριβής κ. Μιχάλη Τιβέριο θα ήθελα να ευχαριστήσω για την καθοδήγηση, τις υποδείξεις του και τις πολύτιμες γνώσεις που αποκόμισα κατά τη μαθητεία μου δίπλα του, όπως και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την κ. Στέλλα Δρούγου για το πολύπλευρο ενδιαφέρον της για τη μελέτη μου και την κ. Ελένη Μανακίδου για τις χρήσιμες υποδείξεις της. Στην πρώτη χρωστώ ακόμη τη δυνατότητα μελέτης της ερυθρόμορφης κεραμικής από τις παλιότερες ανασκαφές της περιόδου 1957-1964 στην Πέλλα. Θερμά ευχαριστώ και τα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής, κ. Μανόλη Βουτυρά, Αλίκη Μουστάκα, Σεμέλη Πινγκάτογλου και Μπάρμπαρα Σμίτ-Δούνα για τις σημαντικές παρατηρήσεις τους.

Ευχαριστίες οφείλω ακόμη στην προϊσταμένη της ΙΖ' Ε.Π.Κ.Α. κ. Αγγελική Κοτταρίδη, στην επίτιμη προϊσταμένη της Λ' Ε.Π.Κ.Α. κ. Γεωργία Καραμήτρου-Μεντεσιδή, στη διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης κ. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη και στους αρχαιολόγους Αγγελική Κουκουβού, Νεκτάριο Πουλακάκη και Ευριδίκη Κεφαλίδου για τη δυνατότητα εξέτασης ερυθρόμορφης κεραμικής από τη Βεργίνα – Αιγές, τους νομούς Κοζάνης και Γρεβενών, τα Ασώματα Ημαθίας, τη Βέροια και το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, καθώς και στο επιστημονικό προσωπικό του Ινστιτούτου Πολιτιστικής και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας Αθηνά (Ι.Π.Ε.Τ.) Νέστορα Τσιρλιγκάνη, Δέσποινα Τσιαφάκη, Αναστάσιο Σακαλή και Βασιλική Λιάμη. Για τις διευκολύνσεις τους σε διάφορα θέματα ευχαριστώ ακόμη την επίτιμη προϊσταμένη της ΙΣΤ' Ε.Π.Κ.Α. κ. Λίλλιαν Αχειλαρά και τους αρχαιολόγους Χριστίνα Άαμοντ, Αλέξανδρο Βουβουλή, Αναστασία Γεωργιάδου, Στέφανο Γιματζίδη, Ιωάννη Γραικό, Χρυσούλα Κακαρίμπα, Κική Κουρουζού, Αλέξανδρο Λαφτσίδη, Βαρβάρα Μαρινίδου, Γιάννη Μπέλλα, Ελπινίκη Ναούμ, Ευριδίκη Παπαδοπούλου, Στέλλα Παπαδοπούλου, Κατερίνα Τζαναβάρη, Μαρία Τρυφίνοπούλου, Χάρη Τσούγκαρη και Ειρήνη Ψαρρά. Η συντήρηση μεγάλου μέρους του υλικού έγινε από τους συντηρητές Χρυσούλα Σερπεζούδη, Όλγα Φαλαγκαράκη και Οδυσσέα Βαγγέλα, η σχεδιαστική απόδοση των αγγείων από τους αρχιτέκτονες Γιώργο Βλαχοδήμο και Ζάχι Αλ Σααγιάχ και η μετάφραση της αγγλικής περίληψης από την Jannet Koniorodos, τους οποίους και ευχαριστώ. Η δημοσίευση της μελέτης αυτής πραγματοποιήθηκε με την άριστη συνεργασία των εκδόσεων Ζήτη, καθώς και του επικεφαλής του γραφιστικού τμήματος κ. Άρη Σύρμου. Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στη Στεφανία Κωνσταντινίδου για την ηθική υποστήριξή της.

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΠΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

Το τοπικό εργαστήριο παραγωγής ερυθρόμορφης και διακοσμημένης με επίθετο χρώμα κεραμικής, που εντοπίστηκε στην Πέλλα, αναγνωρίστηκε στο πλαίσιο μελέτης της ερυθρόμορφης κεραμικής από τις ανασκαφές στη μακεδονική πρωτεύουσα. Η διάκριση των ντόπιων ερυθρόμορφων αγγείων από το πλήθος των εισαγμένων αττικών εμφανίζει αρκετές δυσκολίες, καθώς τα τελευταία επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τα σχήματα και τη διακόσμηση των αγγείων της τοπικής παραγωγής. Σημαντικά στοιχεία που αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα για τη διάκριση των ερυθρόμορφων αγγείων του τοπικού εργαστηρίου από τα αττικά του δεύτερου μισού του 4^{ου} αιώνα π.Χ. είναι το χρώμα και η σύσταση του πηλού και του υαλώματος, αλλά και οι ιδιαιτερότητες που διαπιστώθηκαν, τόσο στα σχήματα των αγγείων όσο και στην εικονογραφία τους.

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία του πηλού και του υαλώματος της ντόπιας ερυθρόμορφης παραγωγής προέκυψαν μακροσκοπικά, αλλά και με χημικές στοιχειακές αναλύσεις. Ο πηλός των ερυθρόμορφων αγγείων του τοπικού εργαστηρίου είναι λεπτόκοκκος, σκληρός και σε κάποιες περιπτώσεις πορώδης. Σε μερικά παραδείγματα υπάρχει αρκετή μαρμαρυγία, ενώ σε άλλα αυτή είναι πιο περιορισμένη, όπως συμβαίνει και στα αττικά ερυθρόμορφα αγγεία. Ωστόσο, χαρακτηριστικό γνώρισμα των ντόπιων αγγείων αποτελεί, αναμφισβήτητα, η συχνή εμφάνιση προσμίξεων, κυρίως ασβεστολιθικών, χόρτων και μικρών κλαδιών, που σε πολλές περιπτώσεις δημιουργούν σκασίματα και ρωγμές στην επιφάνειά τους.

Το χρώμα του πηλού παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία και μπορεί σε γενικές γραμμές να διακριθεί σε δυο κατηγορίες. Ο πηλός της πρώτης κατηγορίας είναι σχετικά κοντά στον πορτοκαλέρυθρο αττικό πηλό, όμως σε αρκετές περιπτώσεις είναι πιο άτονος

και ροδαλός. Με βάση τη χρωματική κλίμακα Munsell τα αγγεία αυτά έχουν χρώμα ερυθρωπό κίτρινο¹ (5 YR, 6/6-7/6, 6/8 και 7.5 YR, 6/6-7/6) και ροδαλό² (5 YR, 7/4 και 7.5 YR, 7/3, 7/4-8/4). Το χρώμα του πηλού της δεύτερης κατηγορίας είναι εντελώς διαφορετικό, με αποχρώσεις του καφέ και του γκριζου. Με βάση τη χρωματική κλίμακα Munsell τα αγγεία αυτά έχουν χρώμα πολύ ανοικτό καφέ (10 YR, 7/3-7/4), ανοικτό καφέ (7.5 YR, 5/4-6/4), έντονο καφέ (7.5 YR, 5/6), ανοικτό κιτρινωπό καφέ (10 YR, 6/4), ανοικτό ερυθρωπό καφέ (5 YR, 6/3-6/4) και σπανιότερα ανοικτό γκρι ή ερυθρωπό γκρι³ (2.5 YR, 7/2-5 Y, 7/2, 5 YR, 5/2). Οι συγκεκριμένες χρωματικές διαφοροποιήσεις δεν οφείλονται τόσο στη διαφορετική σύσταση του πηλού, όσο στις διαφορετικές συνθήκες όπτησης, όπως διαφαίνεται από τις στοιχειακές αναλύσεις⁴. Επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίζονται διαφορετικά χρώματα ακόμη και στο ίδιο αγγείο, με συνήθεστερη τη συνύπαρξη του ερυθρωπού κίτρινου με το

1. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται τα περισσότερα αγγεία και συγκεκριμένα οι **λεκ** 1-3, 7, 8, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 24, 25, 28, 31, 32, 35, 37, 38, 40-48, 50, 51, 56-58, 60, 61, 64, 66, 67, 69-71, 73, 78, 81, 82, 84, 86-88, 92, 93α, 95-98, 101, 103-119, 121, 124α, 126-128, 131, 132, 134-140, 142, 144, 145, 147, 148, 150-152, 154, 156-158, 160α, 161-165, 171-174, 178, 180-182, 186-188, 190-192, 194, **λεκ επ** 4-8, 10α, 12, 14, 15, 20, 21, **ασκ** 1, 5, 9, 10, 13, 18, 20, 23, **πελ** 4, 5, 8, 12 και **καλ** 1.

2. Ροδαλό χρώμα έχουν οι **λεκ** 4, 7α, 9, 12, 18, 19, 23, 29, 42α, 49, 52, 62, 65, 68, 72, 74-76, 79, 89-91, 93, 99, 100, 123, 130, 133, 143, 155, 159, 160, 167, 169, 170, 176, 177, 179, 193, 195, 196, **λεκ επ** 9, 11, 13, 17-19, 23, **ασκ** 3, 6-8, 13, 14, 19, 21, 25, 26.

3. Πολύ ανοικτό καφέ χρώμα συναντάται στις **λεκ** 6, 21, 33, 34, 39, 59, 94, 125, 149, 153, 166, 175, **λεκ επ** 1-3, 22 και **ασκ** 4 και 22. Ανοικτό καφέ διακρίνεται στις **λεκ** 30, 83, 99α, 129, 141, 184, **λεκ επ** 16, **ασκ** 15 και **πελ** 11. Έντονο καφέ έχουν οι **λεκ** 124 και 195α, ανοικτό κιτρινωπό καφέ η **λεκ** 36 και ο **ασκ** 28, ανοικτό ερυθρωπό καφέ οι **λεκ** 146, 168, 189 και **ασκ** 24, ανοικτό γκρι ή γκρι οι **λεκ** 26, 55 και ερυθρωπό γκρι η **πελ** 7.

4. Βλ. παράρτημα στοιχειακών αναλύσεων πηλού.

ροδαλό και του ανοικτού καφέ με το ερυθρωπό κίτρινο και το ροδαλό⁵. Τέλος, κάποια αγγεία λόγω κακής όπτησης εμφανίζουν γκρίζο ή καφέ πυρήνα και γύρω από αυτόν έντονο κόκκινο ή ροδαλό χρώμα⁶.

Το υάλωμα των αγγείων παρουσιάζει και αυτό ποικιλομορφία. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι θαμπό μελανό στην εξωτερική επιφάνεια και ξεχωρίζει εμφανώς από αυτό των αττικών ερυθρόμορφων αγγείων. Σε κάποια αγγεία υπάρχει στιλπνό υάλωμα κατά τόπους και όχι σε ολόκληρη την επιφάνειά τους⁷. Σε άλλα το υάλωμα έχει διάφορες αποχρώσεις καστανού, κόκκινου, ακόμη και γκρίζου χρώματος⁸. Συνήθως είναι αραιό και επιχρίεται ανομοιόμορφα στην επιφάνεια των αγγείων. Χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των σχημάτων του τοπικού εργαστηρίου αποτελεί η έντονη ρωγμή του υαλώματος στην ένωση των επιμέρους τμημάτων των αγγείων.

Ένα από τα χαρακτηριστικά του εργαστηρίου αποτελεί η συχνή απουσία υαλώματος στην εσωτερική επιφάνεια των πωμάτων των λεκανίδων, στοιχείο που δεν συναντάται στην αττική κεραμική και είναι σπάνιο σε άλλα εργαστήρια⁹. Υάλωμα υπάρχει κυρίως στην εσωτερική επιφάνεια των ντόπιων πωμάτων με σκηνές γυναικείου κόσμου, ενώ απουσιάζει από τα περισσότερα πώματα με παραστάσεις ανθρώπινων προτομών. Στα αγγεία που φέρουν υάλωμα στην εσωτερική επιφάνεια, αυτό διαφοροποιείται από την εξωτερική, καθώς είναι κατά κανόνα αραιότερο, τοποθετείται με μεγαλύτερη αμέλεια και έχει συνήθως ανοιχτότερη απόχρωση¹⁰.

Οι μακροσκοπικές παρατηρήσεις των αγγείων του τοπικού εργαστηρίου συνοδεύτηκαν από στοιχειώδη ανάλυση πάνω από εκατό δειγμάτων διαφόρων κατηγοριών πήλινων αντικειμένων, συμπεριλαμβανομένης και ερυθρόμορφης κεραμικής του τοπικού

εργαστηρίου, με απώτερο στόχο τη διερεύνηση της πιθανής προέλευσής τους από την Πέλλα και τη μεταξύ τους σύγκριση¹¹ (ομάδες Α1-Α7, διάγραμμα 1 παραρτήματος αναλύσεων πηλού). Για το σκοπό αυτό αναλύθηκαν τριάντα δυο τμήματα ερυθρόμορφων αγγείων του τοπικού εργαστηρίου (ομάδα Α2β: **λεκ** 4, 42, 55, 69, 72, 92, 94, 98, 102, 108, 110, 111, 113, 125, 131, 155, **ασκ** 1, 4, 6, 7, 10, 16, 18, 19, 20, 28, **πελ** 1, 3, 4, 6, 9, **καλ** 1) και ένα με επίθετο χρώμα πάνω από το υάλωμα (ομάδα Α3: **λεκ επ** 7), έξι τμήματα αττικών ερυθρόμορφων αγγείων (ομάδα Α2α), τμήματα αβαφών αγγείων από το εργαστήριο κεραμικής δυτικά του δημόσιου λουτρού (ομάδα Α1), τμήματα μελαμβafών και μελανόγραφων αγγείων, τμήματα «ψευδοκυπριακών αμφορίσκων» και πήλινων αρχιτεκτονικών μελών από το εργαστήριο κεραμικής δυτικά του λουτρού και από την Αγορά της Πέλλας (ομάδες Α3, Α5, Α6), τμήματα πλίνθινων τοιχωμάτων κλιβάνων (ομάδα Α4) και δείγματα πηλού από την περιοχή της νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου και από την Αγορά (ομάδα Α7).

Από τις αναλύσεις του πηλού των παραπάνω δειγμάτων προκύπτει ότι τα τμήματα των ερυθρόμορφων αγγείων του τοπικού εργαστηρίου αποτελούν μια σχετικά ομοιογενή ομάδα, η οποία σαφώς διαφοροποιείται από την αττική ερυθρόμορφη κεραμική, δείγματα της οποίας δόθηκαν επίσης για ανάλυση (διάγραμμα 2 παραρτήματος αναλύσεων πηλού). Μικρή τάση διαφοροποίησης από το σύνολο της ντόπιας ερυθρόμορφης κεραμικής παρουσιάζουν μόνο τα τμήματα των **λεκ** 155, **πελ** 4, 9 και **καλ** 1, των οποίων, ωστόσο, τα στιλιστικά χαρακτηριστικά μας οδηγούν στην απόδοσή τους στο τοπικό εργαστήριο¹².

Στενή σχέση παρατηρείται ανάμεσα στην ερυθρόμορφη κεραμική του τοπικού εργαστηρίου, στη μελανόγραφη και στα περισσότερα τμήματα μελαμβafών αγγείων, που αναλύθηκαν χημικά (διάγραμμα 3-5 παραρτήματος αναλύσεων πηλού). Έτσι, εκτός από κάποια παραδείγματα, η μελαμβafής και μελανόγραφη κεραμική των ομάδων Α3, Α5 και Α6 εμφανίζει κοινά στοιχεία με τα ερυθρόμορφα αγγεία του

5. Ερυθρωπό κίτρινο και ροδαλό χρώμα έχουν οι **λεκ** 5, 14, 16, 27, 54, 63, 77, 80, 85, 102, 122, 185, 197, **ασκ** 11, 12, 16 και **πελ** 3 6, 9, ενώ καφέ και ερυθρωπό κίτρινο έχει ο **ασκ** 2. Ανοικτό καφέ και ροδαλό εμφανίζεται στις **λεκ** 53, **λεκ επ** 10, **ασκ** 27 και **πελ** 1, 2.

6. Πρόκειται για τις **λεκ** 10, 120 και 183.

7. Στιλπνό μελανό υάλωμα συναντάται στις **λεκ** 1, 2, 8, 21, 23, 25, 27, 44, 48, 49, 51, 52, 54, 59, 67, 72, 76, 79, 92, 93, 99, 101, 103, 109, 113, 115, 120, 126, 130, 132, 143, 144, 155, **λεκ επ** 6, 11, **ασκ** 9, 10, 16, 17, 19, 22, 26, 27 και **πελ** 2, 7, 10.

8. Ερυθρό χρώμα, που οφείλεται σε κακή όπτηση, διακρίνεται σε λίγα σχετικά αγγεία, όπως στις **λεκ** 20, 56, 77, 85-87, 89, 102, 112, 123, 157, 162, 180, 187, **λεκ επ** 2, 14, **ασκ** 5 και **πελ** 9.

9. Το στοιχείο αυτό συναντάται σε κάποια ερυθρόμορφα πώματα του εργαστηρίου της Χαλκιδικής. Βλ. McPhee 2001, σ. 387 αρ. 8.172.

10. Υάλωμα υπάρχει στην εσωτερική επιφάνεια των **λεκ** 40-43, 45-50, 54, 57, 60, 65, 84, 86, 87, 101-130, 132-138, 140, 142- 145, 147-150, 153, 154, 170, 172-174, 176 και 178.

11. Για λεπτομέρειες της επιστημονικής μεθόδου βλ. παράρτημα στοιχειακών αναλύσεων πηλού, σ. 171-173.

12. Βλ. σ. 178 παραρτήματος αναλύσεων πηλού. Από τα δείγματα που συνδέθηκαν μακροσκοπικά με το τοπικό εργαστήριο και αναλύθηκαν χημικά, μόνο ένα τμήμα σκύφου (03/1431) διαφοροποιείται από την ομάδα των ντόπιων. Το όστρακο αυτό πιθανόν ανήκει σε άλλο τοπικό εργαστήριο και δεν συμπεριλήφθηκε στην παρούσα εργασία.

τοπικού εργαστηρίου. Το γεγονός αυτό, που επιβεβαιώνεται και από το σύνολο των μακροσκοπικών παρατηρήσεων, είναι ενδιαφέρον, καθώς ενισχύει την υπόθεση της κοινής προέλευσής τους¹³. Σημαντικό, ακόμη, είναι το γεγονός ότι πολλά από τα όστρακα των μελαμβαφών αγγείων που δόθηκαν για ανάλυση προέρχονται από εντοπισμένο εργαστηριακό χώρο. Πρόκειται για το εργαστήριο κεραμικής στα δυτικά του δημόσιου λουτρού, το οποίο παρήγαγε μελαμβαφή κεραμική από το τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ. και, συνεπώς, η δράση του συμπίπτει με αυτή της ύστερης φάσης του τοπικού εργαστηρίου κατασκευής ερυθρόμορφων αγγείων που εξετάζεται¹⁴.

Σημαντική διαφορά παρατηρείται στα στοιχεία του πηλού των ντόπιων ερυθρόμορφων και των αβαφών αγγείων από το εργαστήριο κεραμικής στα δυτικά του λουτρού (ομάδα Α1, διάγραμμα 1 παραρτήματος αναλύσεων πηλού). Το γεγονός αυτό παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, καθώς τα αβαφή όστρακα που δόθηκαν για ανάλυση βρέθηκαν στο εσωτερικό κατεστραμμένων κλιβάνων και επομένως κατασκευάστηκαν στην Πέλλα. Ωστόσο, τα στοιχεία του πηλού των οστράκων αυτών διαφοροποιούνται σημαντικά και σε σχέση με τη μελαμβαφή κεραμική του ίδιου εργαστηρίου. Από τη σύγκριση, λοιπόν, χονδροειδούς αβαφούς και λεπτής μελαμβαφούς κεραμικής, που κατασκευάστηκε στον ίδιο εργαστηριακό χώρο, προκύπτουν διαφορετικά αποτελέσματα. Δεν είναι τυχαίο ότι παραπλήσια δεδομένα παρουσιάζονται και από τη μελέτη της σύστασης του πηλού των αττικών αγγείων¹⁵. Οι διαφορές αυτές ανάμεσα στην αβαφή και τη μελαμβαφή κεραμική είναι αντιληπτές και μακροσκοπικά, καθώς στην πρώτη περίπτωση τα αγγεία έχουν έντονο ερυθρό χρώμα στις περισσότερες περιπτώσεις και πολύ μεγαλύτερη ποσότητα μαρμαρυγίας και ασβεστολιθικών προσμίξεων. Δεν αποκλείεται, επομένως, για τις διαφορετικές κατηγορίες κεραμικής να χρησιμοποιούνταν και διαφορετικοί πηλοί, που εξαγονταν ενδεχομένως από διαφορετικές πηγές.

13. Κοινά στοιχεία ανάμεσα στη μελαμβαφή, τη μελανόγραφη και την ερυθρόμορφη κεραμική του τοπικού εργαστηρίου αποτελούν ακόμη το χρώμα του πηλού και του υαλώματος, καθώς και η ύπαρξη προσμίξεων και μαρμαρυγίας. Για τη σχέση της ερυθρόμορφης κεραμικής του τοπικού εργαστηρίου με τη μελανόγραφη και τη μελαμβαφή βλ. σ. 101-103, 105, 182.

14. Για την παραγωγή μελαμβαφούς κεραμικής στο συγκεκριμένο εργαστήριο βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Ν. Ακαμάτης 2008. Για την πιθανή παραγωγή και ντόπιας ερυθρόμορφης κεραμικής σε αυτό βλ. σ. 93.

15. Βλ. σχετικά Rotroff 2006, σ. 380-399.

Εκτός από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, διαφορές παρατηρούνται ανάμεσα στην ερυθρόμορφη κεραμική του τοπικού εργαστηρίου και σε άλλες κατηγορίες αντικειμένων, όπως για παράδειγμα σε δείγματα πηλού και σε τμήματα κλιβάνων από κεραμικά εργαστήρια της περιοχής της νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας και της Αγοράς, σε τμήματα κεράμων και «ψευδοκυπριακών» αμφορίσκων (ομάδες Α7, Α3, διάγραμμα 1 παραρτήματος αναλύσεων πηλού). Οι διαφορές αυτές οφείλονται πιθανόν στη διαφορετική επεξεργασία, καθώς πολλά από τα παραπάνω αντικείμενα δεν υπέστησαν εργασία καθαρισμού και εμπλουτισμού του πηλού. Σημαντικός παράγοντας μπορεί να θεωρηθεί ακόμη η διαφορετική θέση εξόρυξης πηλού¹⁶. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των δειγμάτων πηλού από το εργαστήριο κεραμικής δυτικά του λουτρού, τα οποία διαφοροποιούνται ως προς την αναλογία των στοιχείων τους τόσο από την αβαφή, όσο και από τη μελαμβαφή κεραμική του ίδιου συγκροτήματος.

Εκτός, όμως, από τα χαρακτηριστικά του πηλού και του υαλώματος, ορισμένες ιδιαιτερότητες εμφανίζουν και τα σχήματα των αγγείων του τοπικού εργαστηρίου, που εξετάζεται και οι οποίες τα διαφοροποιούν από τα σύγχρονά τους αττικά. Στο τοπικό εργαστήριο, που εντοπίστηκε στην Πέλλα, μπορούν να αποδοθούν, με τα μέχρι στιγμής δεδομένα, λεκανίδες, ασκοί, πελίκες και ένας κάλαθος. Η μικρή ποικιλία σχημάτων έρχεται σε αντίθεση με τη σύγχρονη ερυθρόμορφη κεραμική παραγωγή του β' μισού του 4^{ου} αιώνα π.Χ. στην Αττική, όπου συναντάμε και κρατήρες, σκύφους, αρυβαλλοειδείς ληκύθους, υδρίες και πυξίδες.

Οι λεκανίδες του τοπικού εργαστηρίου ανήκουν στον τύπο του αγγείου με δυο οριζόντιες λαβές και πώμα και διαφοροποιούνται σε ελάχιστα σημεία ως προς το σχήμα από τις αττικές¹⁷. Η μορφή του σώματός τους διαφέρει από αυτή των αττικών, μόνο ως προς την έλλειψη αποφύσεων σε όλες σχεδόν τις διακοσμημένες με επίθετο χρώμα λεκανίδες¹⁸. Επίσης, σε πολλές ντόπιες λεκανίδες η εξωτερική επιφάνεια του χείλους είναι αβαφής (λεκ 1-14, 18, **λεκ επ** 1-7,

16. Για αναλύσεις πηλού από το μακεδονικό χώρο γενικά βλ. Jones 1986, σ. 106-113 με σχετική βιβλιογραφία και Παντή 2008, σ. 259-273. Για το θέμα της μείξης πηλών βλ. Tiverios 2011, σ. 323 με πλούσια βιβλιογραφία.

17. Για την εξέταση του σχήματος των ντόπιων ερυθρόμορφων λεκανίδων βλ. σ. 19-21 και πίν. σχ. 1-3.

18. Μοναδικό παράδειγμα διακοσμημένης με επίθετο χρώμα λεκανίδας που φέρει αποφύσεις εκατέρωθεν των λαβών, με τα μέχρι στιγμής δεδομένα, είναι η **λεκ επ** 19 (πίν. 52).

13-15, 19, πίν. 1-4, 50-52), στοιχείο που δεν συναντάται στις αττικές.

Τα πώματα των ντόπιων ερυθρόμορφων λεκανίδων διαφοροποιούνται από τα αττικά τους πρότυπα κυρίως ως προς τη μορφή της λαβής τους. Το στέλεχος του κομβίου της λαβής των πρώτων είναι σε κάποιες περιπτώσεις κωνικό, αβαφές ή έχει υάλωμα σε μικρό μέρος του (Λεκ 40, 49, 109, 185, 190, 192, 193, 195α, πίν. 7, 10, 19, 30, 31). Επιπλέον, στις αττικές ερυθρόμορφες λεκανίδες δεν εμφανίζονται και κάποιοι τύποι κομβίων λαβών, όπως είναι αυτοί με κομβίο μικρής σχετικά διαμέτρου και περιχέλωμα με ψηλό φαρδύ τοίχωμα (Λεκ 49, 181, 183, 189-191, 195α, πίν. 10, 29, 30, 31) και αυτοί με κοντό στέλεχος, χαμηλό κομβίο μεγάλης διαμέτρου και λεπτό και κοντό περιχέλωμα¹⁹ (Λεκ 109, 197 πίν. 19, 31).

Δεύτερο συνηθέστερο σχήμα του τοπικού εργαστηρίου της Πέλλας αποτελούν οι ασκοί αττικού τύπου με «ψευδοπώμα», οι οποίοι εμφανίζουν δυο σημαντικές διαφορές σε σχέση με τα αττικά τους πρότυπα²⁰. Η πρώτη έγκειται στην αναλογία του ύψους του σώματος προς το ύψος του ώμου. Συγκεκριμένα, στους ντόπιους ασκούς το ύψος του σώματος είναι πάντα μεγαλύτερο από το ύψος του ώμου (γράφημα 2.3), σε αντίθεση με τους αττικούς, στους οποίους το ύψος σώματος και ώμου παρουσιάζει αναλογία περίπου 1:1.

Η δεύτερη διαφορά των ντόπιων ασκών από τους αττικούς εντοπίζεται στη διαμόρφωση του «ψευδοπώματος». Στους αττικούς ασκούς το «ψευδοπώμα» έχει, συνήθως, έξι ζώνες ως το κομβίο διακοσμημένες εναλλάξ με αβαφείς και μελαμβαφείς πλαστικούς δακτυλίους. Από την άλλη, το «ψευδοπώμα» των ντόπιων ασκών έχει από τέσσερις ως οκτώ ζώνες. Συχνά, ανάμεσα στους πλαστικούς δακτυλίους παρεμβάλλονται αβαθείς αυλακώσεις. Τέλος, πολλοί από τους μελαμβαφείς δακτυλίους του «ψευδοπώματος» των ντόπιων ασκών φέρουν υάλωμα μόνο σε μέρος της επιφάνειάς τους.

Τα σχήματα των πελικών του τοπικού εργαστηρίου της Πέλλας εμφανίζουν σχετικά μεγάλη ποικιλία, ωστόσο μόνο ένας τύπος είναι απομακρυσμένος από τα αττικά του πρότυπα (πελ 8-10, πίν. 44-48). Στις πελίκες αυτού του τύπου η βάση έχει μικρή διάμετρο, η κοιλιά είναι σφαιρική και ο κοντός κυλινδρικός λαιμός ανοίγει έντονα στο πάνω μέρος του σαν κάλυκας.

Οι δυο λαβές του αγγείου κολλάνε στο σώμα με έντονη κλίση προς τα έξω και εφάπτονται στο χείλος σχηματίζοντας γωνία²¹.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πελικών του τοπικού εργαστηρίου της Πέλλας αποτελεί και η διαμόρφωση της κάτω επιφάνειας της βάσης τους. Η επιφάνεια αυτή είναι μελαμβαφής και στο κέντρο της διαμορφώνεται κυκλική βάθυνση με μαστοειδή απόφυση στις πελ 3, 8, 9 και πιθανόν στην πελ 2 (πίν. 42, 44, 47, 41). Παρόμοια διαμόρφωση βάσης, χωρίς κυκλική βάθυνση, έχει και η πελ 1 (πίν. 38). Σε αντίθεση με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, η κάτω επιφάνεια της βάσης των αττικών πελικών είναι αβαφής και έχει κυκλική βάθυνση μεγαλύτερης διαμέτρου από αυτή των ντόπιων (πίν. 84 εικ. 2).

Το σχήμα του καλάθου εμφανίζεται εξαιρετικά σπάνια στην αττική κεραμική. Η διαμόρφωση της αβαφούς κάτω επιφάνειας της βάσης του καλ 1 (πίν. 49) με τα έντονα ίχνη τροχού και τη μαστοειδή απόφυση στο κέντρο της μπορεί να συγκριθεί με αυτή άλλων ντόπιων μελαμβαφών αγγείων, όπως είναι οι λεκανίδες και τα σκυφίδια (πίν. 76 εικ. 4).

Στα αγγεία του τοπικού εργαστηρίου της Πέλλας εμφανίζονται λίγα σχετικά εικονογραφικά θέματα, που είναι εμπνευσμένα, κατά κανόνα, από την αττική αγγειογραφία. Συνηθέστερα απεικονίζονται προτομές που φορούν φρυγικό πύλο, σκηνές από το γυναικείο κόσμο και φυτικά μοτίβα, ενώ σπανιότερα υπάρχουν προτομές που φορούν σάκκο, σκηνές συνομιλίας ιματιοφόρων νέων, Γρυπομαχίες και παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές και ζώα.

Πρωτοτυπία στα εικονογραφικά θέματα του τοπικού εργαστηρίου υπάρχει σε ορισμένα μόνο πώματα λεκανίδων. Πρόκειται κυρίως γι' αυτά που διακοσμούνται με φυλλοφόρο κλαδί και ανθέμια, μοτίβα που δεν εμφανίζονται σε αντίστοιχα αττικά (Λεκ 151-156, 161-164, πίν. 26, 27). Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα κλαδιά αποδίδονται με περίγραμμα ή με σκιαγραφία και συνοδεύονται από ιωνικό κυμάτιο στο χείλος των πωμάτων (Λεκ 157-159, πίν. 26), ενώ στη Λεκ 151 (πίν. 26) και στον καλ 1 (πίν. 49) υπάρχει συνδυασμός ερυθρόμορφου φυλλοφόρου κλαδιού με μελανόγραφα διακοσμητικά μοτίβα. Άλλα πώματα λεκανίδων είναι διακοσμημένα στον ώμο τους με ζώνες ιωνικού κυματίου, στιγμών ή με γλωσσωτά κοσμήματα, τα οποία συχνά εναλλάσσονται με ταινίες στο χρώμα του πηλού (Λεκ 160, 160α, 165-169, πίν. 27).

19. Για τους τύπους πωμάτων των ντόπιων ερυθρόμορφων λεκανίδων βλ. αναλυτικότερα σ. 21.

20. Για το σχήμα των ασκών βλ. σ. 22-25.

21. Πρόκειται για τον τρίτο τύπο ντόπιων ερυθρόμορφων πελικών, τα χαρακτηριστικά του οποίου αναλύονται στις σ. 27, 28.

Ιδιαιτερότητες εμφανίζουν, ακόμη, λιγοστά πώματα λεκανίδων, που διακοσμούνται με ανθρώπινες μορφές και ζώα (**λεκ** 110, 111, πίν. 19). Οι αποσπασματικά σωζόμενες αυτές παραστάσεις απεικονίζουν στη μια περίπτωση γυναικεία μορφή και στην άλλη μορφή Ανατολίτη, που πιθανότατα ιππεύουν άλογα²². Αντίστοιχα εικονογραφικά θέματα δεν εμφανίζονται στις αττικές ερυθρόμορφες λεκανίδες του 4^{ου} αιώνα π.Χ.

Χαρακτηριστική της παραγωγής του τοπικού εργαστηρίου είναι μια κατηγορία λεκανίδων, το σώμα των οποίων διακοσμείται με φυλλοφόρο κλαδί αποδοσμένο με αραιό διάλυμα πηλού ανάμεικτου με λευκό χρώμα και ώχρα πάνω από το υάλωμα (**λεκ επ** 1-20, πίν. 50-52). Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις, στις οποίες απεικονίζεται μόνο το περίγραμμα του κλαδιού και των φύλλων του με επίθετο λευκό χρώμα (**λεκ επ** 21-23, πίν. 52).

Διαφοροποίηση από την εικονογραφία των αττικών αγγείων παρατηρείται, ακόμη και στις παραστάσεις των **πελ** 8-10 (πίν. 44-48). Οι τρεις αυτές ντόπιες πελίκες διακοσμούνται και στις δυο όψεις τους με μορφές ιματιοφόρων νέων, σε αντίθεση με τις αττικές, στις οποίες οι ιματιοφόροι νέοι εμφανίζονται στη δευτερεύουσα όψη των αγγείων.

Τα υπόλοιπα εικονογραφικά θέματα των ντόπιων ερυθρόμορφων αγγείων ακολουθούν αττικά πρότυπα, χωρίς ωστόσο να εμφανίζεται η ποικιλία των επιμέρους εικονογραφικών στοιχείων, που χαρακτηρίζει τις παραστάσεις των αττικών. Στα αττικά πώματα λεκανίδων, που είναι διακοσμημένα με ανθρώπινες προτομές και γρύπες, εμφανίζονται μοτίβα, όπως αιλουροειδή, πτηνά και διάφορα άλλα παραπληρωματικά κοσμήματα, που απουσιάζουν από τις παραστάσεις των ντόπιων αγγείων. Αλλά και στις παραστάσεις του τοπικού εργαστηρίου της Πέλλας, που είναι διακοσμημένες με σκηνές γυναικείου κόσμου, απουσιάζουν πολλά από τα αντικείμενα των συνθέσεων των αττικών αγγείων, όπως αλάβαστρα, κάτοπτρα, πλημοχές και ριπίδια. Ακόμη, στις συγκεκριμένες παραστάσεις της αττικής αγγειογραφίας είναι συχνότερη η παρουσία Ερώτων και ανδρικών μορφών.

Στα ντόπια ερυθρόμορφα αγγεία εμφανίζονται και κάποια παραπληρωματικά μοτίβα, που δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένα στα αττικά. Χαρακτηριστικά είναι τα κισσόφυλλα, που απεικονίζονται ανάμεσα στις μορφές των **λεκ** 98, **πελ** 6 και 10 (πίν. 17, 43, 48).

22. Για λεπτομερέστερη ανάλυση των παραστάσεων στα όστρακα αυτά βλ. σ. 49.

Στα αττικά αγγεία, που διακοσμούνται με σκηνές γυναικείου κόσμου, σπάνια εμφανίζονται πεσσομόρφες κατασκευές, όπως αυτές των **λεκ** 108, 122, 123, 137, 138 (πίν. 19, 22-24, πίν. σχ. 12) και απουσιάζουν τα αντικείμενα με τις τριγωνικές προεξοχές στο ανώτερο τμήμα τους, που υπάρχουν ανάμεσα στις μορφές των **λεκ** 113, 114 και 122²³ (πίν. 20, 22, πίν. σχ. 12). Τέλος, στην αττική αγγειογραφία μορφές Ανατολιτών σπάνια κρατούν διπλό πέλεκυ, όπως αυτή της **πελ** 2 (πίν. 40, 63).

Εκτός από τα παραπάνω, πολλά από τα δευτερεύοντα διακοσμητικά μοτίβα των ντόπιων αγγείων εμφανίζονται σπάνια σε αντίστοιχη θέση στα αττικά. Διαφοροποίηση από τα αττικά πρότυπα συνιστά η ευρεία χρήση θέουσας σπείρας σε χείλη πωμάτων λεκανίδων (**λεκ** 41, 44, 51, 97, 107, 131, 146, 155, πίν. 8, 9, 12, 17, 19, 24-26) και η παρουσία του μοτίβου αυτού στο χείλος της **πελ** 2 (πίν. 40). Σε χείλη ντόπιων πωμάτων λεκανίδων συναντάμε και άλλα χαρακτηριστικά διακοσμητικά μοτίβα, όπως βλαστόσπειρα (**λεκ** 174, πίν. 28), κάθετες γραμμές (**λεκ** 93, πίν. 16) και μαϊάνδρο (**λεκ** 147, 148, πίν. 25). Ακόμη, σε κάποια αγγεία το χείλος του πώματος είναι μελαμβαφές (**λεκ** 90, 156, 157, 169, πίν. 16, 26, 27), στοιχείο που επίσης δεν απαντάται στις αττικές ερυθρόμορφες λεκανίδες. Διαφορετικά από τα αττικά είναι και τα μοτίβα που υπάρχουν στην άνω επιφάνεια του κομβίου της λαβής των ντόπιων λεκανίδων και διακοσμούνται με ρόδακες (**λεκ** 109, 181-184, πίν. 19, 29) και λογχόσχημα φύλλα (**λεκ** 197, πίν. 31), καθώς και στο διακοσμημένο με κάθετες γραμμές και στιγμές «ψευδοπώμα» του **ασκ** 14 (πίν. 35). Τέλος, ζώνες με ιωνικό κυμάτιο, που εμφανίζονται συχνά στη γένεση του στελέχους της λαβής του πώματος των λεκανίδων και στη μετάβαση από το σώμα στον ώμο των ασκών αττικών εργαστηρίων, απουσιάζουν, με τα μέχρι στιγμής δεδομένα, από την αντίστοιχη θέση στα ντόπια αγγεία.

Στο τοπικό εργαστήριο, που εξετάζεται, παραπέμπουν και συγκεκριμένα στιλιστικά χαρακτηριστικά των αγγειογράφων του, όπως είναι ο τρόπος απόδοσης της κατατομής των προσώπων, της κόμης των ανθρώπινων μορφών και της διακόσμησης των φρυγικών πέλων²⁴. Στα πρόσωπα των μορφών το μέτωπο και η μύτη αποδίδονται με ενιαία γραμμή, η μύτη έχει τριγωνική απόληξη και το στόμα προεξέ-

23. Για την ερμηνεία όλων των παραπληρωματικών αντικειμένων ανάμεσα στις μορφές των παραστάσεων του τοπικού εργαστηρίου που διακοσμούνται με σκηνές γυναικείου κόσμου βλ. σ. 42-48.

24. Για λεπτομερή ανάλυση των τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών των αγγειογράφων του τοπικού εργαστηρίου βλ. σ. 71-84.

χει από το περίγραμμα του προσώπου με τη δημιουργία μικρών κοιλοτήτων. Το πηγούνι εξέχει και αυτό έντονα με οξεία απόληξη. Χαρακτηριστικός των ντόπιων αγγειογράφων είναι και ο τρόπος απόδοσης της κόμης με συνεχόμενη σειρά ημικυκλικών βοστρύχων μπροστά από τον φρυγικό πίλο. Ο τελευταίος είναι διακοσμημένος στην παρυφή του με μία ή δυο μελανές ταινίες, καθώς και με στιγμές και ημικυκλικές γραμμές.

Ιδιαίτερα στοιχεία εμφανίζουν και οι γρύπες των ντόπιων ερυθρόμορφων αγγείων. Τα μυθικά όντα έχουν ογκώδες σώμα, καμπυλόγραμμο ράμφος και τοξωτό μάτι με μεγάλη στιγμή στο κέντρο. Τα αυτιά τους είναι τριγωνικά με μαύρη γραμμή αραιού χρώματος εσωτερικά και το προφίλ του λαιμού καμπυλόγραμμο. Χαρακτηριστική είναι η διακόσμηση των φτερών τους, τα οποία σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις είναι διακοσμημένα με συνεχόμενη σειρά ημικυκλίων που φέρει στιγμές²⁵.

25. Διαφορετική είναι μόνο η απόδοση των φτερών στους γρύπες των **λεκ** 92 και 93 (πίν. 16). Σε αυτά τα αγγεία τα φτερά είναι διακοσμημένα με στιγμές και κυματοειδείς γραμμές.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Α. ΛΕΚΑΝΙΔΕΣ

Σώματα με ανθέμια

Λεκ 1. Αρ. Εισαγωγής: 93/675 (Πίν. 1, πίν. σχ. 1)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία και ιζήματα. Το χρώμα είναι ερυθρωπό κίτρινο (5 YR, 7/6).

Διαστάσεις: Σωζ. διάμ. σώμ. 18,6 εκ., διάμ. βάσης 9 εκ., σωζ. ύψ. 7 εκ., πάχ. 0,5 εκ.

Ημ.Εύρεσης-Χώρος: 17 Σεπτεμβρίου 1993. Αγρός Τσαγκαρλή. Χώρος με στρώμα καταστροφής.

Περιγραφή: Διατηρείται τμήμα της βάσης και του σώματος, συγκολλημένο από οκτώ όστρακα και συμπληρωμένο. Δυο ακόμη όστρακα, το ένα από τα οποία σώζει μέρος του χείλους της λεκανίδος, συνανήκουν, αλλά δεν συγκολλούνται. Όλα τα τμήματα έχουν αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Το υάλωμα είναι μελανό θαμπό εσωτερικά και στιλπνότερο εξωτερικά. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη με αβαφή επιφάνεια έδρασης. Η πλάγια όψη, καθώς και το κάτω μέρος της καλύπτονται από αραιό καστανό υάλωμα. Στη μετάβαση από τη βάση στο σώμα υπάρχει αβαθής αυλάκωση στο χρώμα του πηλού. Το σώμα του αγγείου είναι γωνιώδες και το χείλος αβαφές στην εξωτερική επιφάνεια και ελαφρά εσωστρεφές.

Η παράσταση σώζεται αποσπασματικά. Φέρει τριγωνικά ανθέμια με στικτό πυρήνα, που είναι τοποθετημένα εναλλάξ με φορά προς τα πάνω και προς τα κάτω. Ανάμεσά τους υπάρχουν διαγώνιες ταινίες στο χρώμα του πηλού. Σε όλες τις εδαφόχρωμες επιφάνειες της παράστασης διακρίνονται ίχνη μίλτου.

Λεκ 2. Αρ. Εισαγωγής: 85/2451α-δ (Πίν. 2)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία και προσμίξεις. Το χρώμα είναι ερυθρωπό κίτρινο (5 YR, 7/6).

Διαστάσεις: 85/2451α: Σωζ. μήκ. 14,7 εκ., σωζ. ύψ. 8,3 εκ., πάχ. 0,5 εκ., 85/2451β: Σωζ. μήκ. 14,9 εκ., σωζ. ύψ. 4 εκ., 85/2451γ: Σωζ. μήκ. 12,7 εκ., σωζ. ύψ. 4,6 εκ., 85/2451δ: Διάμ. βάσης 10,6 εκ., διάμ. σώμ. 16,2, σωζ. ύψ. 3,3 εκ.

Ημ.Εύρεσης-Χώρος: 6 Ιουλίου 1985. Αγορά. Χώρος 8 Ανατολικής Στοάς. Πηγάδι. Βάθος 9-10,40μ.

Περιγραφή: Διατηρούνται τέσσερα τμήματα της λεκανίδος που συνανήκουν, αλλά δεν συγκολλούνται. Το πρώτο (85/2451α) διασώζει μέρος του σώματος και του χείλους και τα άλλα δυο (85/2451β-γ), που είναι συγκολλημένα από δυο όστρακα, διατηρούν μέρος του σώματος, του χείλους, μιας λαβής και τη μιας από τις αποφύσεις που την πλαισιώνουν. Τέλος, το τέταρτο τμήμα (85/2451δ) σώζει τη βάση και μέρος του σώματος του αγγείου. Όλα τα τμήματα έχουν αρκετά ιζήματα, αποκρούσεις, απολεπίσεις και πολλά σκασίματα. Το υάλωμα της λεκ 2 είναι μελανό, κατά τόπους καστανέρυθρο και στιλπνό εξωτερικά με πολλές απολεπίσεις, εκτός από το αβαφές χείλος. Στο εσωτερικό του αγγείου το υάλωμα είναι μελανό και θαμπό. Η βάση είναι δακτυλιόσχημη με αβαφή επιφάνεια έδρασης. Η πλάγια όψη, καθώς και το κάτω μέρος της, καλύπτονται από μελανό θαμπό υάλωμα. Στη μετάβαση από τη βάση στο σώμα υπάρχει αβαθής αυλάκωση στο χρώμα του πηλού και πάνω από αυτή μελανή ταινία που διαφοροποιείται από το υπόλοιπο χρώμα της εξωτερικής επιφάνειας του αγγείου. Το σώμα της λεκανίδος είναι καμπυλόγραμμο και το χείλος αβαφές στην εξωτερική επιφάνεια και ελαφρά εσωστρεφές.

Η παράσταση της λεκανίδος σώζεται αποσπασματικά και φέρει τριγωνικά ανθέμια με στικτό πυρήνα, που είναι τοποθετημένα εναλλάξ με φορά προς τα πάνω και προς τα κάτω. Τα ακέραια ανθέμια έχουν εννιά ως δέκα πέταλα και διαγώνιες ταινίες στο χρώμα του πηλού ανάμεσά τους. Στο χώρο δίπλα στη λαβή του 85/2451β υπάρχουν πέντε μεμονωμένα πέτα-

λα ανθεμίου. Με βάση τη θέση εύρεσης, τα χαρακτηριστικά του πηλού, του υαλώματος και το μέγεθος του αγγείου, το σώμα της **λεκ 2** πιθανόν συνανήκει με το πώμα **λεκ 49** (πίν. 10).

Λεκ 3. Αρ. Εισαγωγής: 97/465 (Πίν. 3)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία. Το χρώμα είναι ερυθρωπό κίτρινο (7.5 YR, 6/6).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 8,9 εκ., σωζ. ύψ. 7,8 εκ., πάχ. 0,5 εκ.

Ημ. Εύρεσης-Χώρος: 1 Σεπτεμβρίου 1997. Οικοδομικό τετράγωνο «Ενημέρωσης». Τομή XIII.

Περιγραφή: Διατηρείται τμήμα του γωνιώδους σώματος, του εσωστρεφούς χείλους και μιας απόφυσης που βρισκόταν δίπλα σε μια λαβή του αγγείου. Το αγγείο φέρει αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Το υάλωμα είναι μελανό θαμπό εξωτερικά, εκτός από το αβαφές χείλος, ενώ στην εσωτερική επιφάνεια είναι καστανόμαυρο θαμπό και αραιό.

Διακρίνεται τμήμα τριγωνικού ανθεμίου με φορά προς τα κάτω, που ορίζεται από διαγώνια ταινία στο χρώμα του πηλού. Αριστερά της απόφυσης απεικονίζονται πέντε ελαφρά καμπύλες ταινίες.

Λεκ 4. Αρ. Εισαγωγής: 83/689 (Πίν. 3, 85)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με χρώμα ροδαλό (5 YR, 7/4 – 8/4).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 10,1 εκ., σωζ. ύψ. 5,5 εκ., πάχ. 0,7 εκ.

Ημ. Εύρεσης-Χώρος: 20 Ιουλίου 1983. Αγορά. Δρόμος νότια της νότιας Στοάς. Βρέθηκε σε στρώμα στάχτης.

Περιγραφή: Διατηρείται τμήμα του γωνιώδους σώματος, του εσωστρεφούς χείλους και μια απόφυση, που βρισκόταν δίπλα σε λαβή του αγγείου. Το αγγείο έχει πολλά ιζήματα, αποκρούσεις και απολεπίσεις. Το υάλωμα είναι μελανό και θαμπό εσωτερικά και εξωτερικά και στο χείλος αραιό καστανό.

Διακρίνεται ακέραιο τριγωνικό ανθέμιο με φορά προς τα κάτω, με στικτό ημικυκλικό πυρήνα και εννιά πέταλα. Το φυτικό μοτίβο ορίζεται από διαγώνια ταινία, δεξιά της οποίας είναι ορατό τμήμα ενός ακόμη ανθεμίου με φορά προς τα πάνω σε πολύ αποσπασματική κατάσταση διατήρησης.

Λεκ 5. Αρ. Εισαγωγής: Α 63/9α-β (Πίν. 3)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία και πολλές προσμίξεις. Το χρώμα είναι ερυθρωπό κίτρινο (5 YR, 6/6) ως ροδαλό (7.5 YR, 7/4).

Διαστάσεις: Α 63/9α: Σωζ. μήκ. 6,8 εκ., σωζ. ύψ. 4,5 εκ., πάχ. 0,6 εκ. Α 63/9β: Σωζ. μήκ. 6,3 εκ., σωζ. ύψ. 3,7 εκ., πάχ. 0,6 εκ.

Ημ. Εύρεσης-Χώρος: 26 Σεπτεμβρίου 1963. Οικοδομικό τετράγωνο Ι/2. Τομή T-X/36-39.

Περιγραφή: Διατηρούνται δυο τμήματα του χείλους και του γωνιώδους σώματος που συνανήκουν, αλλά δεν συγκολλούνται μεταξύ τους. Το ένα από αυτά διασώζει απόφυση που βρισκόταν δίπλα σε λαβή (Α 63/9α) και το άλλο έχει συγκολληθεί από δυο όστρακα (Α 63/9β). Σε όλη την επιφάνεια υπάρχουν αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Το υάλωμα είναι μελανό θαμπό εξωτερικά, εκτός από την εξωτερική επιφάνεια του χείλους που είναι αβαφής. Καστανόμαυρο στίλνπο υάλωμα καλύπτει το εσωτερικό του.

Διακρίνονται τμήματα τριγωνικών ανθεμίων με φορά εναλλάξ προς τα πάνω και προς τα κάτω, ανάμεσα στα οποία υπάρχουν διαγώνιες ταινίες στο χρώμα του πηλού. Το καλύτερα σωζόμενο ανθέμιο διαθέτει στικτό ημικυκλικό πυρήνα και εννιά πέταλα.

Λεκ 6. Αρ. Εισαγωγής: 08/279 (Πίν. 3)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία. Το χρώμα είναι πολύ ανοικτό καφέ (10 YR, 7/4).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 6,3 εκ., σωζ. ύψ. 4 εκ., πάχ. 0,5 εκ.

Ημ. Εύρεσης-Χώρος: 15 Μαΐου 2008. Οικόπεδο Γκόγκαλη. Χώρος Ια. Τομή 1.

Περιγραφή: Διατηρείται τμήμα του σώματος και του χείλους, που έχει συγκολληθεί από δυο όστρακα. Σε όλη την επιφάνεια υπάρχουν αρκετές αποκρούσεις και απολεπίσεις. Το υάλωμα είναι καστανόμαυρο θαμπό και πολύ απολεπισμένο εσωτερικά και εξωτερικά, εκτός από την αβαφή εξωτερική επιφάνεια του χείλους.

Διακρίνονται τμήματα δυο τριγωνικών ανθεμίων με φορά εναλλάξ προς τα πάνω και προς τα κάτω και ανάμεσά τους διαγώνια ταινία στο χρώμα του πηλού.

Λεκ 7. Αρ. Εισαγωγής: 77/1196 (Πίν. 3)

Πηλός: Είναι λεπτόκοκκος με λίγη μαρμαρυγία και προσμίξεις. Το χρώμα είναι ερυθρωπό κίτρινο (7.5 YR, 6/6).

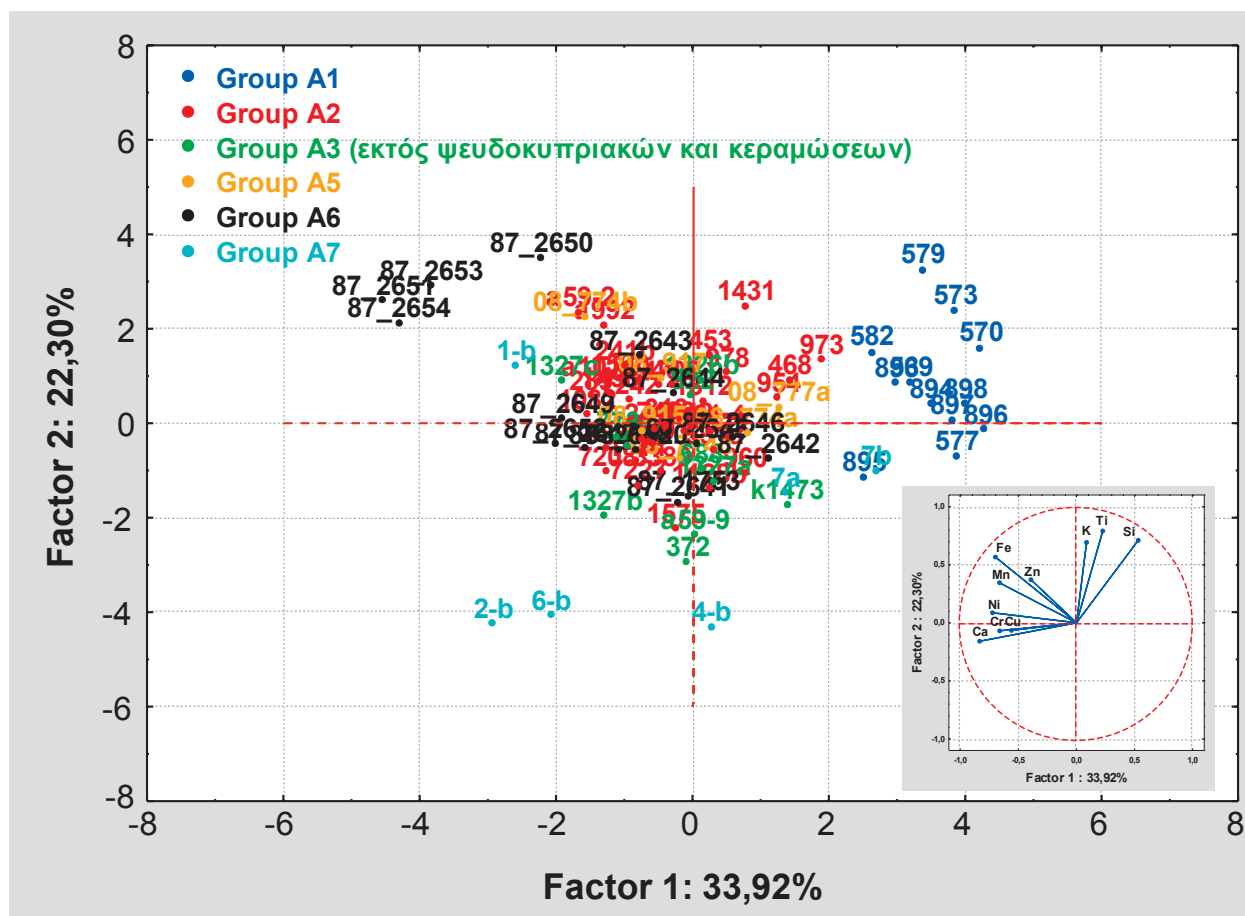
Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 4,5 εκ., σωζ. ύψ. 3,5 εκ., πάχ. 0,6 εκ.

Ημ. Εύρεσης-Χώρος: 7 Φεβρουαρίου 1977. Τομή Ο.Υ.Θ. Α,Β/114-116.

Περιγραφή: Διατηρείται τμήμα του σώματος και του χείλους με αρκετά ιζήματα. Το αγγείο φέρει μελανό θαμπό υάλωμα εσωτερικά και εξωτερικά, εκτός από την αβαφή εξωτερική επιφάνεια του χείλους. Διακοσμείται όπως η **λεκ 6**.

Γενικό Διάγραμμα

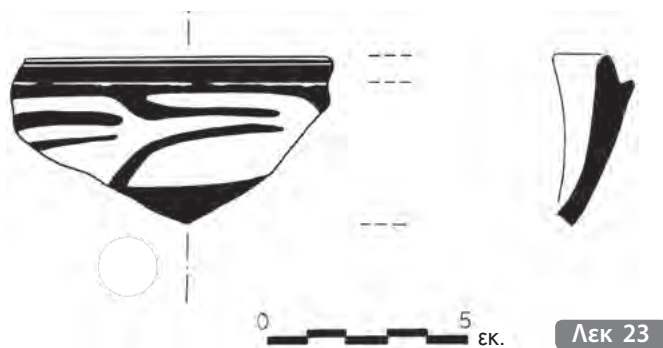
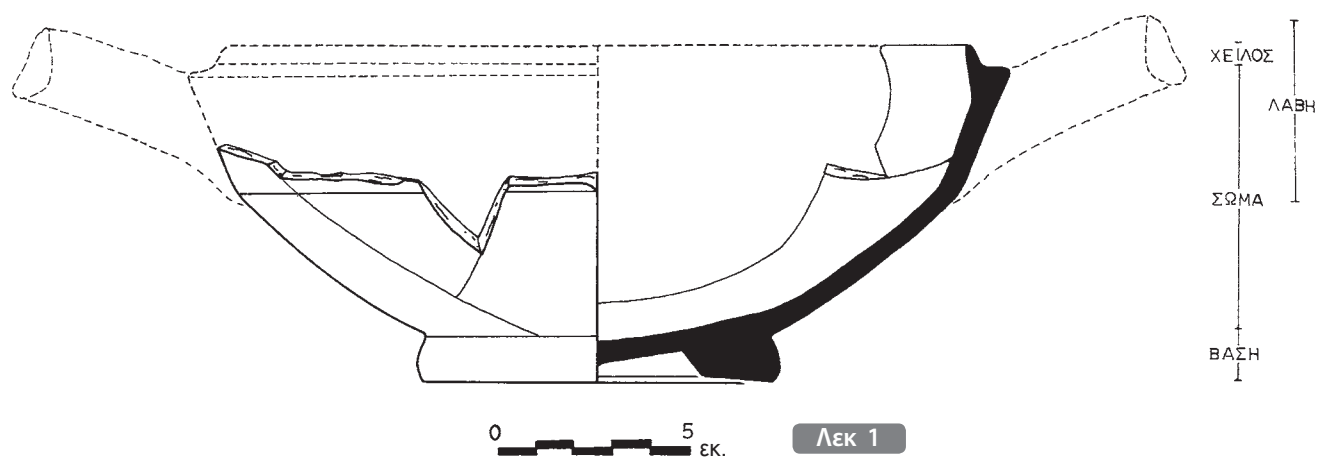
Γενικό διάγραμμα: όλες οι ομάδες, εκτός από την A4 (κλίβανοι) και από την A3. Δεν συμπεριλαμβάνονται οι κεραμώσεις και οι ψευδοκυπριακοί αμφορείς.

Διάγραμμα 1: Σύγκριση όλων των δειγμάτων εκτός της ομάδας A4 και των κεραμώσεων και ψευδοκυπριακών οστράκων της A3.

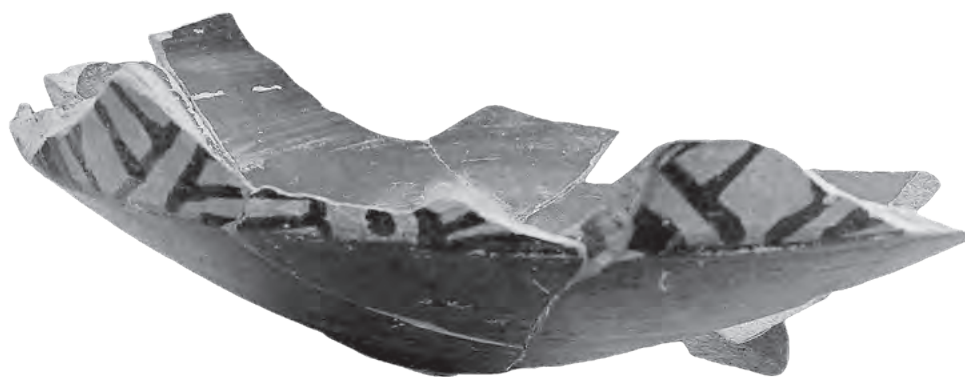
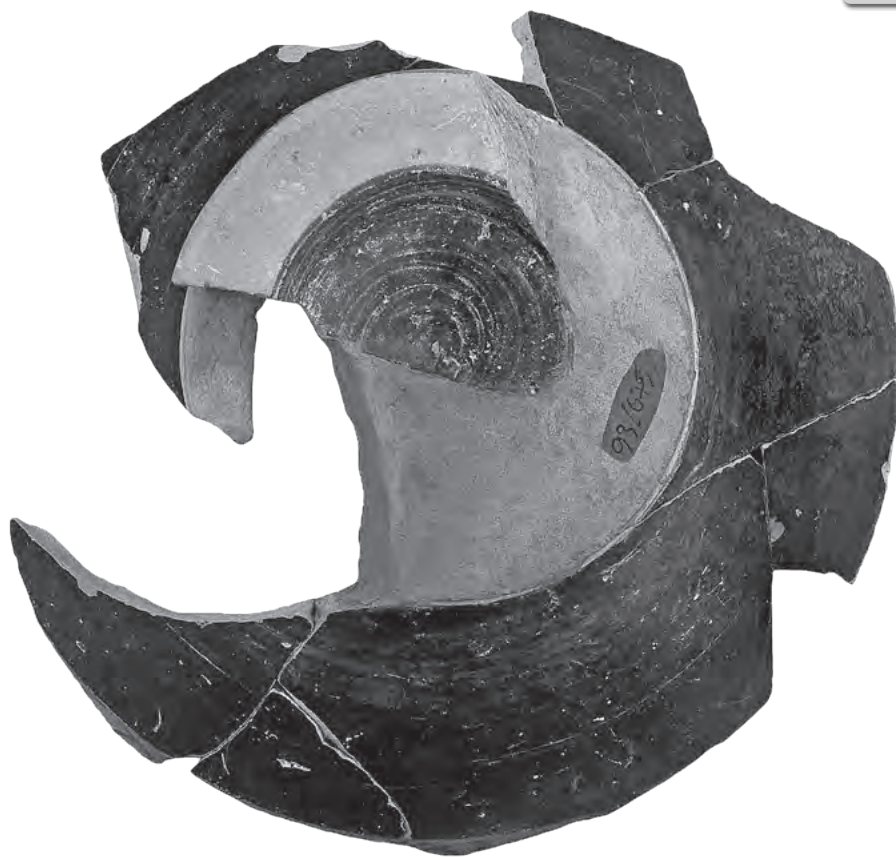
Στο **Διάγραμμα 1**, απεικονίζεται η Ανάλυση Κύριων Συνιστωσών για όλες τις Ομάδες δειγμάτων με εξαίρεση την A4 και τις κεραμώσεις και τους ψευδοκυπριακούς αμφορείς από την A3. Η **Ομάδα A1** είναι πλήρως διακριτή από τις υπόλοιπες Ομάδες, εξαιτίας της υψηλής περιεκτικότητας των δειγμάτων της σε πυρίτιο (Si). Τα δείγματα της Ομάδας αυτής παρουσιάζουν σημαντική ομοιογένεια και συγκεντρώνονται στο δεξιό τμήμα του διαγράμματος.

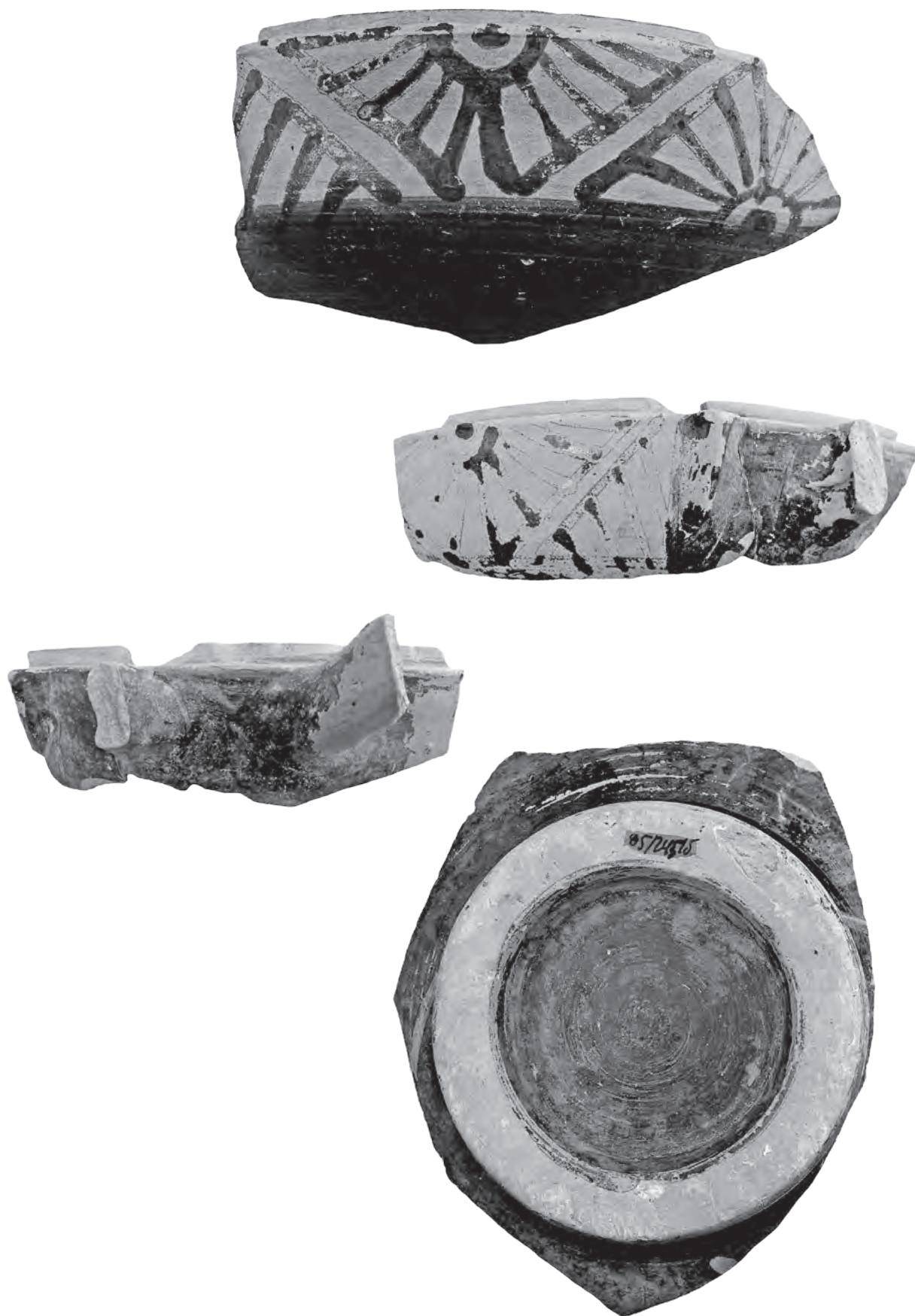
Υπάρχει μια γενική τάση για τα δείγματα των υπόλοιπων ομάδων συσώρευσης στο κέντρο του διαγράμματος με κάποιες ωστόσο εξαιρέσεις. Τέσσερα δείγματα της **Ομάδας A6** (87_2650, 87_2651, 87_2653, 87_2654) φαίνεται να συνθέτουν μια επιμέρους υποομάδα από μόνα τους, γεγονός που οφείλεται κυρίως στην υψηλή περιεκτικότητα των κεραμικών αυτών σε σίδηρο (Fe). Τέλος, παρατηρούνται και κάποιες τάσεις διαχωρισμού από την κύρια μάζα των κεραμικών και κάποιων **μεμονωμένων** δειγμάτων, όπως των 2-b, 6-b και 4-b της ομάδας A7 (πηλοί).

ΠΙΝΑΚΕΣ

Λεκ 2

Λεκ 4

Λεκ 21

Λεκ 40

Λεκ 49

Λεκ 50

Λεκ 94

Λεκ 101

Λεκ 111

Λεκ 113

Λεκ 114

Ο αρχαιολογικός χώρος της Πέλλας από την περιοχή της νέας εισόδου ως την Αγορά. Αεροφωτογραφία.

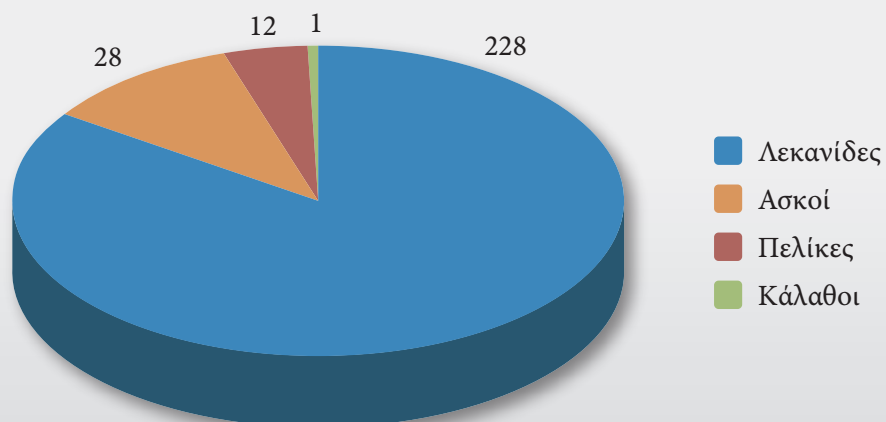

Τμήμα του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας με την περιοχή της Αγοράς. Αεροφωτογραφία.

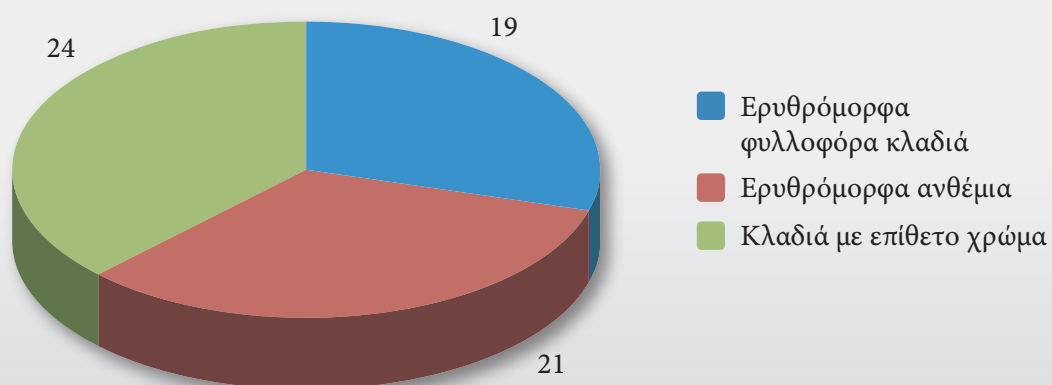
ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Α.Α.	Διάμετρος πώματος	Διάμετρος κομβίου	Διάμετρος οπής	Ύψος περιχειλώματος	Ύψος στελέχους
Λεκ 49	21,3 εκ.	6,2 εκ.	1,2 εκ.	1,6 εκ.	0,9 εκ.
Λεκ 50	22,0 εκ.	-	-	-	-
Λεκ 54	-	7,2 εκ.	1,0 εκ.	1,6 εκ.	0,9 εκ.
Λεκ 181	-	6,4 εκ.	1,4 εκ.	1,7 εκ.	0,7 εκ.
Λεκ 183	-	6,5 εκ.	1,4 εκ.	2,0 εκ.	1,3 εκ.
Λεκ 189	-	-	1,0 εκ.	1,3 εκ.	-
Λεκ 190	-	7,9 εκ.	1,0 εκ.	1,5 εκ.	-
Λεκ 191	-	-	1,0 εκ.	1,3 εκ.	0,9 εκ.
Λεκ 195α	-	6,5 εκ.	1,0 εκ.	1,4 εκ.	1,5 εκ.

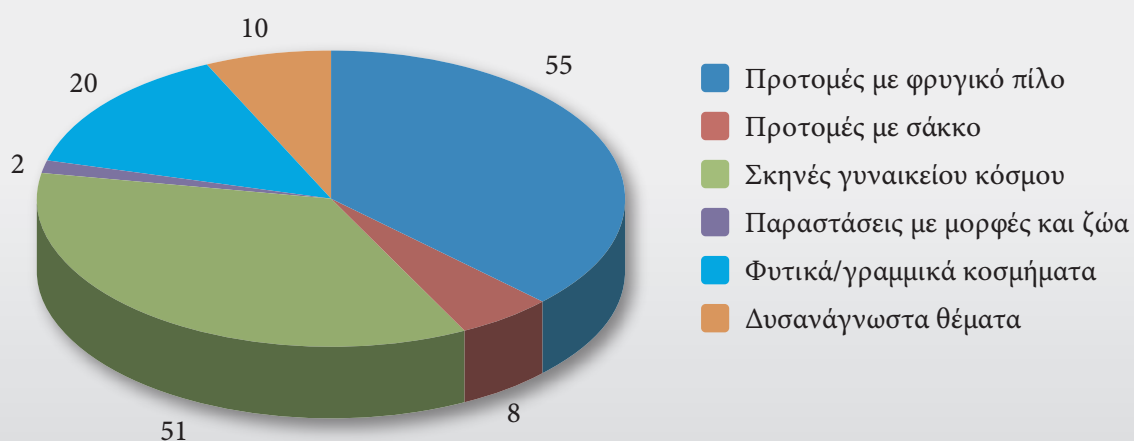
Γράφημα 6. Σχήματα τοπικού εργαστηρίου

Γράφημα 7. Εικονογραφικά θέματα σωμάτων λεκανίδων τοπικού εργαστηρίου

Γράφημα 8. Εικονογραφικά θέματα πωμάτων λεκανίδων τοπικού εργαστηρίου

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

A

Αγάθων, 109
Αγορά Αθηνών, 33, 37, 56, 60-64, 67, 70
Αγώνας (δρόμου, ιππικός), 50
Adria, 61, 64
Αδριατική, 68, 106
Αθηνών 14627 Z., 64, 65
Αθηνά, 41, 55, 60
Αθήνα, Αθηναίος, 22, 27, 35-37, 53, 61, 64-65, 68, 88, 102, 104, 107, 109-110
Αθηναϊκής Αγοράς P17562 Z., 43-44, 48, 67, 71, 86
Αθηναϊκή Συμμαχία Β', 109
Αθλητής, 50, 51
Αιανή, 69, 109
Αιγές, 27, 39, 105, 106, 109
Αίγινα, 106
Αιλουροειδές, 31, 33-34, 36-37, 59, 62, 68-69, 76, 79, 82, 86, 106
Αίνεια, 32, 40
Αιτωλοακαρνανία, 101
Ακραφία, 28
Αλάβαστρο, 17, 43-44, 47, 100
Αλατιέρα, 56-57, 59, 91
Αλέξανδρος Α', 109
Αλέξανδρος Γ', 55-57, 60, 110
Al Mina, 62-63
Άλογο (ίππος), 17, 35, 49, 55, 59, 71, 73
Αλτήρας, 50
Αλωπεκή, 34
Αμαζόνα, 34-36, 39, 49
Αμαζονομαχία, 34-35, 37-39, 49
Αμαζόνων Z., 38
Αμύντας Α', 109
Αμύντας Γ', 109
Αμφίπολη, 32, 43-44, 106
Ανακαλυπτήρια, 48

Αναξυρίδες, 34, 38, 80
Ανάστροφων Οφθαλμών Z., 64
Ανατολή, 34, 36, 38
Ανατολίτης, 17, 35-36
Ανθέμιο, 16, 20, 31, 33, 51, 53-54, 57-58, 81-83, 86, 105
Αντίγονος Γονατάς, 56-58
Άνω Κώμη, 68
Άνω Μακεδονία, 105
Απόλλων, 53
Απολλωνία, 108
Απουλία, 87, 108
Άργιλος, 32
Άργου Z., 88
Αριάδνη, 41
Αριμασποί, 34-39
Αριστοφάνης (επώνυμος άρχων), 56
Άρμα, 38, 41, 49
Αρχοντικό, 107
Άρτεμις, 35, 41
Αρχέλαος, 96, 109
Ασπίδα, 55, 57, 110
Ασώματα Ημαθίας, 105-106
Αττική, 9-10, 15, 21-22, 25, 28, 35, 42, 48, 52-54, 71, 76, 88, 92, 95, 104, 106-110
Αφρική, 107
Αφροδίτη, 35, 40-41, 43, 48

B

Βέργη, 69
Βεργίνα, 27, 39, 105-106, 109
Βέροια, 106
Βιέννης 202 Z., 62
Βλαστόσπειρα, 17, 51
Bliznitsa, 38
Βοιωτία, βοιωτική ερυθρόμορφη κεραμική, 87-88, 101, 108

Βοττιαία, 101, 105

Βωμός, 40, 44, 46, 48, 50-51, 94, 97, 99

Γ

Γερανός, 39, 41

Γιγαντομαχία, 35

Γλωσσωτό (κόσμημα), 16

Γρύπας, 17-18, 31-39, 42, 62-63, 66, 71-79, 86-87

Γρυπομαχία, 16, 31-32, 35-36, 38-39, 49, 76-77, 86-87, 106

Γυμνάσιο, 50

Γυναικωνίτης, 41-42, 47, 75, 86

Δ

Δασκύλειον, 43, 64-65

Δάφνη, 53

Δήλος, 106

Δημήτριος Πολιορκητής, 55, 57-58

Διακόσμηση ανάγλυφης, τύπου «δυτικής κλιτύος», τύπου «Six», 25, 29, 36, 52, 56, 59, 77

Διόνυσος (διονυσιακός), 36-37, 39, 45, 52, 54, 98

Δίφρος, 42-43, 46, 75, 81, 86

Δόρυ, 34, 39, 57, 60

Δυρράχιο, 108

Ε

Έδεσσα, 19, 28, 60, 89, 95-96, 100, 105, 106

Ελένη, 43, 48

Ελιά, 53

Εναγισμός, 28, 60, 95, 100

Ενσφράγιστη, (λαβή), 55-56, 58-59

Ενώτιο, 40, 68, 80

Επαύλια, 47

Επικασσιτέρωση, 109

Επίπυρον, 46

Εποχή Σιδήρου, 92, 98, 108

Εργαστηριακός, (χώρος), 15, 60, 93, 97, 104

Εργαστήριο, κοροπλαστικής, 91, 103

Εργαστήριο, μεταλλοτεχνίας, 91, 103

Ερέτρια, 61-62, 64, 69, 107,

Ερμαϊκή στήλη, 46

Έρωτας, 17, 37, 40-44, 47, 58, 62, 64-66, 83, 86

Εύβοια, Ευβοϊκή ερυθρόμορφη κεραμική, 87, 101, 107-108

Ευριπίδης, 109

Ευρώπης Ζ., 62

Ζ

Ζεύξις, 109

Η

Ήλις, ερυθρόμορφη κεραμική Ήλιδος, 101, 108

Ημαθία, 105-106

Ημιανθέμιο, 53

Ημικύκλιο, 31, 33, 53, 73, 78-79, 86

Ήπειρος, 101

Ηπειρωτική Ελλάδα, 87, 106, 108

Ήρα, 48

Ηρακλής, 57, 59

Ηριδανός, 63, 65

Θ

Θαλαμωτός, (τάφος), 95, 100

Θάσος, 56, 59, 65, 106, 109

Θεοδοσία, 44

Θερμαϊκός (κόλπος), 105, 110

Θησέας, 39

Θορικός, 32, 61-62

Θράκη, 34, 36, 106, 110

Θυμιατήρι, 40, 46-47

Θύρσος, 37, 51

Ι

Ιαγούαρος, 37

Ιβηρική (χερσόνησος), 107

Ιένας Ζ., 62

Ιματιοφόρος, 16-17, 31, 49, 50-51, 58, 79-80, 82-83, 86-88

Ισπανία, 107

Ίστρια, 61, 63-64, 66

Ιταλία, ιταλική χερσόνησος, Κάτω Ιταλία, Νότια Ιταλία, 32, 36, 38, 47, 87, 107-108

Κ

Κάλαθος, 15-16, 19, 29, 42-47, 51, 75, 81, 85-86

Καμπτήρ, 50

Κάνθαρος, 56-60, 67, 97, 100

Κανούν, 47-48

Κάσσανδρος, 56-59, 100

Κάτοπτρο, 17, 43-44

Κενταυρομαχία, 39

Κεραμική alto-adriatica, 87

Κεφαλόδεσμος, 45

Κιβωτίδιο, 42-45, 48, 64-67, 75, 81, 86

Κιβώτιο, 42-45, 81, 86

Κισσόφυλλο, 17, 33, 40, 51, 54, 59, 82, 83

Κλαδί, 13, 16-17, 20, 23-24, 33, 51-54, 57-59, 69, 76, 82, 86, 106

Κλίβανος, 14-15, 59-60, 90, 93, 99, 104
Κλισμός, 42-43, 45, 46, 72, 75, 81
Κνωσσός, 67
Κοζάνη, 68, 106
Κόρινθος, κορινθιακή ερυθρόμορφη κεραμική, 77, 87-88, 92, 101, 107-109
Κοφινάς, 68
Κρατευτής, 51
Κρατήρας, 25, 35, 37-39, 47, 49-54, 57-60, 64, 68, 76, 86, 91, 93, 95, 97-99, 102, 104, 106-108
Κρωβύλος, 35, 38, 49, 74, 79
Κρήτη, 101, 106, 108
Κύκνος, 40-41
Κύλικα, 25, 50, 52, 54, 62, 93, 97, 107
Κυναίλουρος, 37
Κύπρος, 106

Λ

Λακωνία, λακωνική ερυθρόμορφη κεραμική, 101, 108
Λαμία, 68
Λέβης, 43, 48, 63
Λεκάνη, 25, 46
Λεοπάρδαλις, 37
Λήκυθος, 15, 36, 40-41, 44, 46, 54, 58, 60, 91, 93, 95, 108
Λήμνος, 43, 106
Λουδίας, 96, 106
Λουτροφόρος, 43, 48
Λυσίμαχος, 55, 57-58, 60
Λύχνος, 56-60

Μ

Μακεδονία, 21, 25, 28-29, 45, 87, 103, 105-106, 109
Μαϊάνδρος, 17
Μαξιλάρι, 46, 75, 81, 86
Μαρσούα Ζ., 48
Μ. Ασία, 106
Μαύρη θάλασσα, 70, 88, 106-107
Μαύρου Θύρσου Ζ., 64
Μεγάλη Θεά, 35
Μελαμβαφή (αγγεία), μελαμβαφής (κεραμική), 14-17, 19-26, 29, 55-58, 60-61, 72, 85, 91, 93, 95, 100-103, 105, 110
Μελανόγραφα (αγγεία), μελανόγραφη (κεραμική), 14-16, 52, 82, 102-103, 105, 107
Μεσόγειος, 19, 36, 107
Μετόπη, 26, 102
Μίεζα, 82

Μίλτος, 77, 108
«Μιξοαποικιακή κεραμική», 109
Μουνιχία, 43, 63, 65
Μουσείο, Adrien Dubouché Λιμόζ, 67-68
» Αθηναϊκής Αγοράς, 61-68
» Αρχαιολογικό Βουκουρεστίου, 67-68
» Αρχαιολογικό Κεραμεικού, 62, 64
» Αρχαιολογικό Θεσσαλονίκης, 43, 65
» Αρχαιολογικό Πολυγύρου, 62, 64-66
» Αρχαιολογικό Φλωρεντίας, 66
» Αρχαιοτήτων Βασιλείας, 24
» Αρχαιοτήτων του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Tubingen, 32, 66
» Ashmolean Οξφόρδης, 38, 50
» Βασιλικό του Οντάριο, 65
» Βρετανικό, 64, 66
» Εθνικό Αρχαιολογικό Αθήνας, 97
» Εθνικό Μουσείο Τέχνης Αβάνας, 51
» Εθνικό Μουσείο της Ferrara, 24, 33
» Fitzwilliam του Cambridge, 62
» Ερμιτάζ, 26, 48
» Zapadočeské του Plzen, 51
» Ιστορίας της Τέχνης της Βιέννης, 33, 51, 62-63
» Κρατικά Βερολίνου, 62
» Κρατικό Βυρτεμβέργης στη Στουτγάρδη, 66
» Κρατικό Cassel, 46
» Λούβρο, 38-39
» Μητροπολιτικό Ν. Υόρκης, 38
» Πούσκιν Μόσχας, 22, 24, 27, 32-33, 43, 51, 62, 65, 67, 68
» Rijksmuseum von Oudheden του Leiden, 65
» Schlossmuseum της Gotha, 64
» Τέχνης Wallon της Λιέγης, 43, 64
» Ure του Reading, 68

Μυροδοχείο, 56, 58, 60

Ν

Νίσυρος, 24, 61, 69
Νόμισμα, 53, 55-60, 68, 100
Νυμφίς, 47-48
Νυμφοκόμος, 48

Ξ

Ξενόφαντος, 36
Ξίφος, 34, 39

Ο

Οινοχόη, 50, 91

Όλυνθος, 21, 25, 36, 61, 63, 65, 67, 69, 104, 106-107

Ομάδα, Αγίου Βαλεντίνου, 52

» Αγρινίου, 87, 101, 108

» Γαμήλιων Λεκανίδων, 43, 48, 65-67, 71, 86

» G, 38, 54, 69-70, 76, 82, 86

» Λεκανίδος της Βιέννης, 32, 33, 42, 61-63, 66-67, 71, 73, 77, 88, 106

» LC, 65, 108

» Otchët, 43-44, 63-67, 71, 86, 106

» «Πρωτοπόρων», 25, 71

» YZ, 62

Π

Παλαίστρα, 50-51, 97

Παναθηναϊκοί αμφορείς, 25, 64, 110

Πανδώρα, 35

Πάνθηρας, 37

Παντικάπαιο, 37

Πάρις, 34

Πασιθέας Ζ., 62

Πειραιάς, 63

Πέλεκυς, 17, 34, 37-39

Πελοπόννησος, 101

Πέλτη, 34, 38-39

Πέπλος, 43-44, 64-65, 74, 80

Περίγραμμα, 16-18, 51, 62, 71-72, 77, 80-82, 102-103

Περιδέραιο, 40, 74, 80

Περιρραντήριο, 46-47

Περσία, Πέρσες, περσικός, 34, 36-37, 110

Περσεφόνη, 41

Περσεύς, 58

Πεσσίσκος, 50-51, 87

Πεσσόμορφη (κατασκευή), 17, 42, 46-47, 86

Πηγάδι, 19, 24, 28, 55-58, 61-62, 67-69, 91-93, 102, 104, 110

Πιερία, 105-106

Πίλος, 16-18, 31-36, 38, 41-42, 49, 62, 68, 89, 72-74, 76, 78-80, 86-87

Πινάκιο, 21, 76, 93, 97

Πλημοχόη, 17, 43-44

Πνύκα, 61-66

Πόπανα, 47

Πορτογαλία, 107

Rourtalés Ζ., 64

Προκρούστης, 39

Προποντίδα, 106

Προσχέδιο, 71, 76, 83

Προτέλεια, 48

Πρώμη Εποχή Χαλκού, 92, 98

Πτηνό, 17, 33, 40, 41, 43

Πυγμαίοι, 39

Πυξίδα, 15, 37, 40-41, 43-44, 48, 52-53, 57, 63, 91, 95, 97

P, R

Reading Ζ., 21, 40, 57, 67-68, 86

Ριπίδιο, 17, 43-44

Ρόδακας, 17, 32, 51, 75-76, 82, 86-87, 103

Ρόδος, 106

Ρωμαϊκή Αποικία Πέλλας, 96

Σ, S

Σάκκος, 16, 31, 39-40, 44, 67-68, 72, 74-75, 77, 86-87

Σάτυρος, 40

Sciatbi, 27

Σελήνη, 41

Σκιαγραφία, 16, 51

Σκυθία, Σκύθης, σκυθικός, 34, 37

Σκύλαξ, 106

Σκυφίδιο, 16, 46, 56-59, 63, 91

Σκύφος, τύπου «γλαύκας», αττικού τύπου, bolsal, 14-15, 50, 52-54, 56, 59, 87, 91, 93, 97-99, 107-108

Σμύρνη, 69

Σπάρτη, 101, 107

Σπίνα, 66, 68-69

Στεφάνι, 43, 47, 53, 60, 100

Στήλη, 46-47, 50-51, 95

Suessula Ζ., 88

Συλλογή Mourel, 39

» Πανεπιστημίου Mainz, 65

» Rebecca Darlington Stoddart του Πανεπιστημίου του Yale, 62

T

Τάρας, 36

Τεφροδόχο αγγείο, 95

Τιάρα, 34

Τιμόθεος, 109

Τορώνη, 66, 104, 106, 107

Τούμπα Παιονίας, 19, 28, 55, 60, 89, 100, 105

Τογ Ζ., 63

Τράγιλος, 106

Τρώες, 34

Τύμπανο, 32, 42, 44

Υ

Υδρία, 15, 22, 40-41, 43, 49, 54, 62, 91, 95, 109
«Υδροχρωμίας» τεχνική, 87-88, 107
Υπόδημα, 38, 47
Υφασμα, 21, 34, 36-38, 40, 42-45, 47-48, 64-67, 75, 81, 86-87
Υπερβόρειοι, 37

Φ, F

Φάκος, 98-99
Ferrara T 408 Z., 33, 68-69, 76, 79, 86, 106
Φιάλη, 46, 58-59
Φίλιππος Β', 39, 55-57, 59, 109
Φίλιππος Ε', 58
Φοινίκη, 106

Χ

Χαιρώνεια, 109
Χαλκιδική, ερυθρόμορφη κεραμική Χαλκιδικής, 14, 77, 87, 101, 104-106, 108-110
Χίος, 43, 68
Χιτώνας, 74, 80
Χιτωνίσκος, 34, 38, 80
Χοιρίλος, 109

Ψ

Ψέλλιο, 79-80
«Ψευδοκυπριακός», (αμφορίσκος), 14-15
Ψευδοπώμα, 16-17, 22-25, 69, 76, 82, 85, 105
Ψηφιδωτό, 36, 39, 87, 94, 97